

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1783477>

DIYARBAKIR-EĞİL BÖLGESİNDEN BOSNA'YA UZANAN BEŞ ASIRLIK SERÜVEN: ÇENGİÇ (ČENGIĆ) BEYLERİ

Yunus Emre GÖRDÜK*

Öz

Bu makalede Çengiç beylerinin beş asırlık tarihî serüveni ele alınmaktadır. Mevcut bilgilere göre, Eğil beylerine mensup bir aile Osmanlı Devleti tarafından önce kısa bir süre Çankırı'ya iskân edilmiş, daha sonra Bosna'ya gönderilmiştir. Bu neslin büyük cediti olan Pîr Mansûr, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Hz. Abbâs'ın neslindendir. Muhtemelen XI. yüzyılın ilk yarısında Eğil civarına gelen Pîr Mansûr'un torunu Pîr Bedir, Eğil Kalesi'ni fethetmeye muvaffak olmuştur. Pîr Bedir'in "Bulduk" adlı oğluna nispetle "Buldukânî Emirleri" diye anılan Eğil ümerası, Akkoyunlular ve Osmanlılar ile yakın ilişkiler kurmuştur. Buldukânî emirlerinden İsfendiyâr Bey'in oğlu Kara Osman Bey, Osmanlı topraklarının en batısında, Avrupa'da sınır muhafızı ve yönetici olarak görevlendirilmiş; onun torunları ise Bosna'da pek çok üst düzey devlet görevlisi ve komutan yetiştiren "Çengiç Beyleri" olarak tanınmıştır. Diyarbakır bölgesinden Bosna'ya uzanan bu ilginç serüven, yalnızca bir hanedanın tarihini değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin farklı etnik unsurları aynı potada eriten ve birleştiren siyasî-idarî kudretinin de önemli örneklerinden birini teşkil etmiştir. Makale ilgili literatür ve tarihi belgelerle hazırlanmış; sözlü tarih bilgileri ve görsel materyallerle zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bosna, Çengiç Beyleri, Eğil Emirliği, İsfendiyâr Bey.

A FIVE-CENTURY OF ADVENTURE EXTENDING FROM DIYARBAKIR / EĞİL REGION TO BOSNIA: CHENGIC (ČENGIĆ) EMIRS

Abstract

This article examines the five-century-long historical adventure of the Chengic (Čengiċ) Begs. According to available information, a family from the Eğil emirs was first settled in Çankırı for a short time by the Ottomans and then sent to Bosnia. The great ancestor of this lineage, Pîr Mansur, was a descendant of al-'Abbâs, the uncle of the Prophet Muhammad (pbuh). Pîr Bedir, the grandson of Pîr Mansur, who probably came to the Eğil region in the first half of the 11th century, conquered the Eğil Castle. The rulers of Eğil, known as the "Buldukânî Emirs," established close relations with the Aq-Qoyunlu and the Ottomans. Kara Osman, the son of İsfendiyâr Bey, one of the Bulduqani emirs, was assigned to the westernmost part of Ottoman territory in Europe as a border guard and administrator; his grandsons were known as the "Chengic Beys" from whom many high-ranking state officials and commanders emerged in Bosnia. This adventure spanning from the Diyarbakır region to Bosnia has constituted not only the history of a dynasty, but also an important example of the political-administrative power of

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, yegorduk@balikesir.edu.tr , ORCID: 0000-0001-7603-7705.

the Ottoman Empire that united different ethnic elements in the same crucible. The article has been prepared with relevant literature and historical documents; it is enriched with oral traditions and visual materials.

Keywords: Balkans, Bosnia, Chengic Beys, Emirate of Eğil, İsfendiyar Beg.

Giriş

Tarihi bilgi ve belgeler zaman içinde bir araya geldiğinde, önümüze hiç tahmin etmediğimiz kapıları aralamakta, ummadığımız ufukları açmaktadır. Bu yönüyle tarih ilmi, aslında var olan gerçeklerin günün insanı tarafından keşif ve idrâk edilmesiyle süregiden son derece önemli bir disiplindir. Bu makalede Anadolu'dan, Diyarbakır civarından Avrupa kıtasına uzanan beş asırlık bir tarihî serüvene hatta daha ötesine, on dört asırlık bir silsileye dikkat çekilecektir. Bir ucu Hicaz'da; Mekke-Medîne'de olan bu silsilenin Bağdat, Hakkari, Mardin, Diyarbakır/Eğil, Çankırı ve nihayet Bosna'ya ulaşan tarihî serüveni son derece ilgi çekici görünmektedir. Eğil beylerine mensup bir aile önce kısa bir süre Çankırı'ya iskân edilmiş, ardından Bosna'da görevlendirilmiştir. Söz konusu silsilenin günümüz Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde yaşayan halkaları "Çengiç Beyleri" olarak bilinmektedir. Bu hânedanın büyük dedesi olan Kara Osman Bey, Eğil beylerinden İsfendiyar Bey'in oğludur.

Eğil beylerinin büyük atası olan Pîr Mansûr'un bu bölgeye Hakkari bölgesi üzerinden geldiği bilinmektedir. Pîr Mansûr'un soyu Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Hz. Abbâs'ın Abdullah adlı oğluna, yani İslâmî ilimler literatüründe "Ümmetin âlimi/ilmî otoritesi (Habrü'l-Ümme)"¹ sayılan Abdullah b. Abbâs'a dayanmaktadır. Eğil beylerine ait şecere metinlerinde Pîr Mansûr'un dedelerinin "Seyyid" ünvanıyla kaydedilmesi,² Abbâsîlerin zaman içinde amcazadeleri olan seyyid ailelerle yapmış oldukları evliliklerden dolayı olmalıdır.

Yukarıda arz edilen ilişkiyi, yani bugünden geçmişe doğru Bosna-Anadolu-Hicaz bağlantısını ortaya koymayı amaçladığımız çalışmada Çengiç beylerinin Bosna'daki tarihsel süreci detaylarıyla ele alınmayacaktır. Nitekim bir makale kapsamında bunun yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla Çengiç beyleri hakkında en önemli hususlara değinilecek; ayrıntılı malumat asıl kaynaklara havale edilerek daha ziyade sürecin dönüm noktalarına işaret edilecektir. Literatür taraması ve metin analizi yöntemleriyle elde edilen

¹ Bk. Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 4:27; Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1409), 3:341; İbn Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 53:311.

² Bk. Yunus Emre Gördük, "Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 35 (2014): 102, 105-6, 112-13.

bilgilerin anlamlı bir bütünün parçaları olarak kompoze edileceği bu makale; Çengiç hânedanının bazı mensuplarıyla yapılan özel görüşmelerle ve onlardan edinilen bazı bilgi, belge ve resimlerle de zenginleştirilmiştir. Bu çerçevede kaleme alınan makale; Bosna'nın Anadolu ve Türkiye, Akkoyunlular ve Osmanlı Devleti ile olan kopmaz bağları açısından da son derece önem arz etmektedir. Dahası bu silsilenin kadîm halkalarının Mekke ve Medîne'ye kadar uzanması, söz konusu tarihi serüvene manevî bir otantisite de eklemektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla ülkemizde doğrudan Çengiçlerin tarihine hasredilen akademik çalışma yok denecek kadar azdır. Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından "*Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*" adıyla yayımlanmış olan 144 sayfadan müteşekkil katalog³ bu meyanda önemli sayılabilir. Daha ziyade Çengiç beylerinin neslinden olup Bosna'dan Bursa'ya göçen "İlova" ailesine odaklanan bu yayın, Yusuf Oğuzoğlu'na (ö. 2024) ait "*Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü*" adlı bölüm ile öne çıkmaktadır.⁴ Ne var ki kataloğun genelinde Çengiçlerin Diyarbakır / Eğil ve Mirdâsî aşireti ile irtibatı oldukça yüzeysel geçilmiş; Pîr Mansûr ve onun da ötesinde Hz. Abbâs (r.a.) ile olan nesebî bağdan ise hiç bahsedilmemiştir. "*Bursa Kent Müzesi Çengiç Beyleri'ne Ait Silah Koleksiyonu*" adlı yüksek lisans tezi⁵; "*Bosna-Hersek Üstikolina Şehri Çengiç Ocağı Mezar Taşları*" adlı makale⁶; kezâ "*Hırvat yazar İvan Mažuranić'in 'İsmail Çengiç Ağa'nın Ölümü'*" adlı eserinde geçen Türkizmler üzerine bir araştırma⁷ adlı diğer bir makale ise Çengiçlerle ilgili olup sanat tarihi ve edebiyat alanlarında lokalize çalışmalardır.

³ Bk. Mehmet Esen, ed., *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015). Bu katalog Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi'nde Eylül 2013 - Mayıs 2015 tarihleri arasında izlenimde olan "*Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*" sergisi için hazırlanmıştır. Bazı bilim insanlarının ve araştırmacıların yazılarını da ihtiva eden bu katalogda, meşhur Çengiçlerden İsmail Ağa Çengiç, Ali Paşa, Bekir Paşa, Cafer Paşa, Derviş Salih Paşa, Haydar Bey, İsmail Yümni Bey ve Rıza Bey gibi zevâta ait olup yine aynı nesle mensup Bursalı *İlova* ailesi tarafından *Bursa Kent Müzesi'*ne bağışlanan kişisel eşya, tarihî eser, silah, belge ve fotoğraflar kısa bilgilerle beraber neşredilmiştir.

⁴ Bk. Yusuf Oğuzoğlu, "*Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü*", *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, ed. Mehmet Esen (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 26-49.

⁵ Gizem Dede, "*Bursa Kent Müzesi Çengiç Beyleri'ne Ait Silah Koleksiyonu*" (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2018).

⁶ Halit Çal, "*Bosna-Hersek Üstikolina Şehri Çengiç Ocağı Mezar Taşları*", 2020-2021 3-4. *Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu* (Prof. Dr. Halit Çal Armağanı), ed. Celil Arslan ve İbrahim Karaca (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2022), 9-30.

⁷ Demet Kardaş ve Hülya Ağın Haykır, "*Hırvat yazar İvan Mažuranić'in 'İsmail Çengiç Ağa'nın Ölümü'*" adlı eserinde geçen Türkizmler üzerine bir araştırma", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 28 (2022): 102-13.

Yurtdışında Çengiçlerle ilgili akademik çalışmalara gelince; bunların en eskisi, Safvet-Beg R. Başıagić/Başıagić'e (ö. 1934) ait 1897'de yayımlanan "*Najstariji ferman begova Čengića (Çengiç Beylerinin En Eski Fermanı)*" adlı makaledir.⁸ Bu etüt daha sonra 1899'da "*Der aelteste Ferman der Çengiç-Begs*" adıyla "*Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina*" mecmuasında (Cilt VI, s. 478 vd.) Almanca neşredilmiştir.⁹ Bunun da üzerinden kırk yıl geçtikten sonra aynı ferman Londra Üniversitesi öğretim üyelerinden, meşhur Rus şarkiyatçı Vladimir Minorsky (ö. 1966) tarafından 1939'da yayımlanan "*Soyurghal of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu (903/1498)*"¹⁰ adlı makaleyle daha detaylı bir şekilde analiz ve neşredilmiştir. Bu makaleler doğrudan Çengiçlerin tarihi ile ilgili olmasa da onların Diyarbakır / Eğil ile olan bağlantısını belgelemek açısından adeta düğüm çözücü nitelikte olmuştur. Ne yazık ki hem Başıagić hem de Minorsky incelemiş oldukları ferman münasebetiyle Çengiçlerin atası İsfendiyâr Bey'den haberdar olmuş iseler de onun daha ötesine geçememişlerdir.

Doğrudan Çengiçlere hasredilmiş olan bazı akademik çalışmaların mevcut olduğu da görülmektedir. Bunların belki de en önemlisi 1897'de neşredilen fermana ve bunu takip eden yarım asırda Çengiçlerle ilgili yapılan neşriyata istinaden Hamdija Kreşevljaković [Hamdi Kreşevlâković]'in (ö. 1959) kaleme aldığı "*Čengići: prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini*" adlı küçük çaplı eserdir (Sarajevski grafički zavod, 1959). Eser İsmail Eren tarafından Hırvatça aslından "*Çengiç Beyleri*" (64 sf.) adıyla Türkçeye çevrilmiş (1960); Tayyip Gökbilgin (ö. 1981) tarafından esere bir önsöz¹¹ eklenmiştir. Kreşevlâković'e ait eserde, yukarıda bahsi geçen Safvet Başıagić ve Vladimir Minorsky'nin kendi çalışmalarında düştükleri bazı kayıtların aktarılması¹² dışında Çengiçlerin gerek Diyarbakır-Eğil ve Mirdâsî aşireti ile gerekse Pîr Mansûr ile olan nesebî bağıyla ilgili bir şeye rastlanmamaktadır. 2014'te yayımlanan "*Begovska Porodica Čengić u Doba Osmanske Vladavine*" (158 sf.) adlı yarı akademik sayılabilecek eserde Osmanlı dönemi Çengiç ailesi beyleri konu

⁸ Safvet-beg R. Başıagić, "Najstariji ferman begova Čengića", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, sy IX (1897): 437-46.

⁹ Bk. Hamdi Kreşevlâković, *Çengiç Beyleri - Osmanlı Devrinde Bosna-Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd*, çev. İsmail Eren, (İstanbul: Şehir Matbaası, 1960), 19.

¹⁰ Vladimir Minorsky, "'Soyurghal' of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu (903/1498)", *Bulletin of the School of Oriental Studies* 9, sy 4 (1939): 927-60.

¹¹ Gökbilgin yazmış olduğu önsözü, "Çengiç Beylerinin Bosna'daki ve anavatandaki ahfadı ve mensupları, aile şeref ve ananelerine bağlı kaldıkları gibi, kendi tarihlerine ait yeni bilgiler öğrenmek ve bunları bir araya toplamak hususunda da ilgi gösterirlerse, merhum müellif Kreşevlâković'in eserini tamamlamış ve bu suretle onun aziz ruhunu da şâdetmiş olacaklardır." cümleleriyle bitirmektedir. [Bk. Kreşevlâković, *Çengiç Beyleri*, 16.]

¹² Bk. Kreşevlâković, 20-21; Tayyip Gökbilgin, "Önsöz", *Çengiç Beyleri - Osmanlı Devrinde Bosna-Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd* (İstanbul: Şehir Matbaası, 1960), 10-12.

edilmiştir.¹³ “Çengiçi -Zbornik Radova-” (492 sf.) adlı sekiz bölümü muhtevi eser ise 2024 yılı sonlarında Boşnakça yayımlanmıştır. Özellikle Senad Čengiç’e ait ilk bölümünde Çengiçlerin Bosna’daki tarihiyle ilgili bilgilere etraflıca yer verilen çok yazarlı bu eserin ortaya çıkış serüvenine makalenin ilerleyen kısmında değinilecektir.¹⁴

Kreşevlâkoviç’in verdiği bilgiye göre Salih Sıtkı Efendi Muvakkit’in (ö. 1888) “Tarih-i Diyar-ı Bosna” adlı eserinde de Çengiçlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yine onlarla ilgili bazı anlatılar Kosta Hoermann (ö. 1921) tarafından kaydedilmiştir (*Narodne pjesme Muhammadovaca u Bosni i Hercegovini*, cilt II, Sarayevo, 1889, 608-611). Ferdo Šišić (ö. 1940), İsmail Ağa Çengiç’in şehadetiyle ilgili özel bir çalışma yapmıştır (*Pogibija Smailage Çengiça*, Nada Mecmuası, IV, Sarayevo, 1889)¹⁵. Lazo D. Popovic aynı mevzuda müstakil bir kitap (*Pogibija Smailage Çengiça*, Cetinje, 1912) yazmıştır. Aleksey Oleśnicki’nin Bekir Paşa Çengiç’in kumandası altında 1737 Rus seferine iştirak eden Bosna ordusuyla ilgili çalışması da (*Bosanska vojska pod zapovendništvem Bećir Paše Çengiça u Rusko-Turskom ratu godine 1737*, Rad Jugoslavenske akademije Znanosti i umjetnosti, cilt 269 [121], Zagreb, 1940) bir diğer yayındır.¹⁶ Mustafa Imamović¹⁷, Husnija Kamberović¹⁸ ve Faruk Muftić¹⁹ gibi araştırmacılara ait eserlerin içeriklerinde de Çengiçlere dair bazı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Daha başka eserlerde de bu kabilden bilgilerin kaydedilmiş olduğu muhakkaktır.

Makalenin ilk bölümünde beş asırlık Bosna serüveninin beş asır daha gerisine gidilerek Çengiç beylerinin Anadolu’daki ilk halkasından, yani Pîr Mansûr’dan; onunla beraber adeta bir medeniyet inşa eden Mirdâsî aşiretinden ve bu aşiretin idarecileri olan Eğil beylerinden çok kısa bahsedilecektir.

¹³ Rešad Čengiç ve Haris Čengiç, *Begovska Porodica Čengiç u Doba Osmanske Vladavine* (Sarajevo: Udruženje Čengiç, 2014).

¹⁴ Džemal Čengiç, ed., *Čengiçi -Zbornik Radova-* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024). Editörlüğü Džemal Čengiç tarafından yapılan eserdeki bölümler Senad Čengiç (2), Nusret Aydın, Yunus Emre Gördük, Safvet-beg R. Bašagić, Vladimir Minorsky, Medina Hadžihasanović Katana ve Halit Çal’a ait olup bazıları daha önce telif edilmiş olan çalışmalardır. Bu eser, Džemal Čengiç’in Yunus Emre Gördük’e ait “Eğil Emirliği’nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi” adlı makaleye muttali olması, makale sahibiyle iletişim kurması ve Diyarbakır/Eğil’deki köklerini keşfetmesiyle ortaya çıkmıştır.

¹⁵ Çalışmanın diğer bir baskısı için bk. Ferdo Pl. Šišić, “Pogibija Smail-Age Čengiça”, *Kolo* 4 (1908): 164-81.

¹⁶ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 19-20.

¹⁷ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (Sarajevo: Preporod, 1997).

¹⁸ Husnija Kamberović, *Begovski Zemljišni Posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918 Godine* (Sarajevo, 2003).

¹⁹ Faruk Muftić, *Šeher Ustikolina* (Sarajevo: DES, 2006).

1. Pîr Mansûr ve Eğil Emirliği

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Hız. Abbâs'ın soyundan olan Pîr Mansûr b. Hasan el-A'rac²⁰ mânevîyat sahibi büyük mürşidlerdendir. Takriben XI. yüzyılın ilk yarısında ve muhtemelen bugünkü Şanlıurfa-Mardin bölgesinin güneyinden²¹ Anadolu'ya giriş yapmış ve Eğil yakınlarına yerleşmiştir.²² Öncesinde bir müddet Hakkari bölgesinde de bulunduğu kaydedilen Pîr Mansûr'un;²³ mânen kendisine bağlanmış olan Sünnî-Deylemîleri ve Mirdâsîleri de beraberinde bölgeye getirdiği anlaşılmaktadır.²⁴ Mirdâsîler, Kilâboğullarının önderi olan Mirdâs b. İdris b. Nusayr b. Cemîl'e izafeten bu isimle adlandırılmış Arap asıllı bir kabiledir.²⁵ Deylemîler ise bugünkü Zazaların atalarıdır.²⁶ Bu aşiretler Pîr Mansûr'a ve onun nesline derin bir sevgi ve hürmet ile bağlanmıştır. Bu zâtın meşhur keramet hadisesi şecere metinlerine göre 430'da vuku bulduğuna göre²⁷ muhtemelen 5. yüzyılın ortalarında vefat etmiş olmalıdır. Pîr Mansûr'un türbe ve zâviyesi halen Diyarbakır'ın Dicle (Pîran) ilçe merkezine 5 km. mesafede bir köy olan Kocaalan'da (Dêran, Direy) bulunmaktadır. Üzerindeki kitabe "هذا مسجد منصور بن حسن تاريخ سنة ١٠٢٠" [Bu Mansûr b. Hasan'ın mescididir. Tarih: Sene 1020]²⁸ şeklinde olup türbenin²⁹ 1020/1611 tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Pîr Mansûr'un vefatından sonra Pîr Musa³⁰ postnişin olmuş ve büyük bir dergâh inşa ettirmiştir. Burası daha sonra *Pîrler/in beldesi* anlamında "Pîran" diye anılacak, etrafında bir yerleşim yeri oluşacak ve günümüzdeki Dicle ilçesinin eski adı olarak tarihte yerini alacaktır. Pîr Mûsa'nın oğlu Pîr Bedir Mirdâsîlerin ve bölgedeki diğer bazı aşiretlerin desteğini alıp Eğil Kalesi'ni fethetmiş ve *Eğil Emirliği'*ni kurmuştur.³¹ Böylece mânevî liderlik ve otoriteye maddî ve siyasi

²⁰ Detaylı bilgi için bk. Gördük, "Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi", 89-120.

²¹ Serdar Karabulut, "Pîr Mansur Bin Hasan'ul A'rac (XI -XII. Yüzyıllar Arası) Mutasavvıf-Diyarbakır", *Şark Ulemâsı*, ed. İbrahim Baz (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 5:465-68.

²² Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 223.

²³ Şeref Han, 223; Serdar Karabulut, *Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı* (İzmir: Altın Kalem Yayınları, 2013), 188.

²⁴ Bk. Karabulut, *Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı*, 188.

²⁵ Bk. Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, 224; Erdoğan Merçil, "Mirdâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 30:149-51.

²⁶ Bk. Karabulut, *Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı*, 21-88, 246-49.

²⁷ Bk. Gördük, "Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi", 102-3.

²⁸ Bk. Ekler: Ek 1.

²⁹ Bk. Ekler: Ek 2 ve 3.

³⁰ Bk. Ekler: Ek 4.

³¹ Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, 223-24.

otorite de eklenmiştir. Emirliği kuranlar Pîr Mansûr'un torunları iken; etnik anlamda baskın unsuru Mirdâsîler oluşturmuş; Deylemîler, Türkmenler ve diğer bazı aşiretler de bu siyasi birliğin parçalarını teşkil etmiştir. Söz konusu fethin ardından Pîr Bedir'in nesli "Emir" sıfatını kullanmaya başlamış; Mirdâsîlerin yöneticileri olan ümera ailesine zaman içinde *Mirdâsî Emirleri* denilmiştir. Pîr Bedir, eşi hamileyken bölgedeki muharebelerde şehit düşmüş; aşiret mensupları tarafından doğacak çocuğun onun yerine geçecek bir erkek olması temenni edilmiş; neticede "Çok şükür Hudâ'ya ki istediğimizi bulduk."³² sözleriyle alınan müjdeye binâen çocuğun adı "Bulduk" konulmuştur. Vladimir Minorsky farklı dillerde yazılan tarihi kaynaklarda aynen aktarılan bu Türkçe müjdeden dolayı Emir Bulduk'un annesinin Türk olma olasılığına önemle dikkat çekmektedir.³³ Kanaatimizce diğer bazı tarihi veriler de bu ihtimali teyit etmektedir ki bunlar ayrı bir çalışmada ele alınacaktır. Öte yandan zamanla "Mir" diye kısaltılan "Emir" sıfatı, yerini eş anlamlısı olan "Bey" kelimesine bırakmıştır. Dolayısıyla Eğil Beyleri, aşirete izafeten *Mirdâsî Beyleri*, Emir Bulduk'a izafeten *Buldukânî Beyleri* diye anılmıştır.³⁴

"Emir Bulduk→ Emir İbrahim→ Emir Muhammed" şeklinde devam eden yönetim Emir Muhammed'in üç oğlu ile üç emirliğe ayrılmıştır. Emir İsa Eğil'de yönetime devam ederken, Palu bölgesini Emir Timurtaş, Çermik bölgesini ise Emir Hüseyin yönetmeye başlamıştır.³⁵ Çengiç beyleri, Eğil'de idareciliğe devam eden Emir İsa'nın soyundandır. Elimizdeki şecere vesikasına göre silsile "Emir İsa→ Devletşah Bey→ Şah Muhammed Bey→ II. İsa Bey→ İsfendiyâr Bey"³⁶ şeklinde devam etmektedir. İsfendiyâr Bey'in oğlu Kara Osman Bey, Çengiç beylerinin Bosna'daki dedesidir.³⁷ John E. Woods'un tespitinde Şah Muhammed Bey ve İsfendiyâr Bey kardeş olup II. İsa Bey'in oğullarıdır; II. İsa Bey ise Devletşah Bey'in oğludur³⁸ ki bu sıralama *Şerefnâme*'nin anlatısına da uygundur.³⁹

Tarihsel süreç içerisinde Eğil emirlerinin statüleri bağımsızlık, özerklik, Osmanlı Devleti'ne bağlı sancakbeyliği vs. şeklinde değişime uğramıştır. Resmî

³² Şeref Hân, *Terceme-i Tevârih-i Şeref Hân*, çev. Şem'î, direktör Adnan Oktay (İstanbul: Nûbihar, 2016), 147; Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, 227.

³³ Minorsky, "'Soyurghal' of Qasim b. Jahangir", 939.

³⁴ Bk. Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, 222-27.

³⁵ Detaylı bilgi için bk. Şeref Han, 225-40.

³⁶ Bk. Gördük, "Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi", 113. Ayrıca bk. Ekler: Ek 5 ve 6.

³⁷ Başagić, "Najstariji ferman begova Čengića", 293.

³⁸ Bk. John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, 1. bs, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: Milliyet Yayın A. Ş., 1993), 330.

³⁹ Bk. Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, 228-30.

yöneticilik vasıfları 19. yüzyıla kadar devam ederken⁴⁰ devleti gayriresmi temsil misyonları ise şüphesiz ki baki kalmıştır. Yörede halen “Eğil Beyleri” diye bilinen bu sülale, zaman geçtikçe genişleyerek günümüze kadar gelmiştir. Bu nesle mensup olan, gerek Diyarbakır çevresinde gerekse Türkiye’nin ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan ve farklı soyadları taşıyan pek çok aile bulunmaktadır.⁴¹

Şimdiye kadar ülkemizde Eğil tarihi ve Eğil beyleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bunların hiçbirinde Çengiç beylerinden bahsedilmemişti.⁴² Bunun sebebi, söz konusu akrabalık bağının farkına varılmamış olmasıdır. Bunu belgeleyen ve irtibatı tesis eden fermanın ise yaklaşık 130 yıl önce incelenerek akademik yayınlar arasında yerini aldığı görülmektedir. Ne var ki bu zaman zarfında gerek internet imkanının olmayışı ve yabancı kaynaklara ulaşmanın zorluğu, gerekse ilgili çalışmaların isim ve künyelerinde Eğil ilgisini belirten herhangi bir alametin olmayışı sebebiyle bunlar adeta saklı birer hazine olarak kalmıştır. Yukarıda bahsi geçen “*Čengiči - Zbornik Radova*” adlı eserin editörü Džemal Čengiç (Cemal Çengiç) “*Eğil Emirliği’nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi*” adlı makalemizi inceleyip bizimle irtibata geçene kadar Çengiçler de akraba oldukları Eğil beyleri ile irtibat kurmamıştı. Sevindirici olan ise adı geçen makalenin hem bu irtibatın gerçekleşmesine hem de söz konusu eserin ortaya çıkmasına sebep olmasıdır. Buna aşağıda biraz daha detaylı değinilecektir; ancak ondan önce Çengiçlerle Eğil beylerinin aynı soydan geldiğini belgeleyen ve düğümü çözen fermana bakalım.

2. İsfendiyâr Bey’e Verilen Ferman/Soyurgal

19. yüzyılın sonlarında Ustikolinalı Nuri Bey Çengiç’in elinde, aile yadigarı bir ferman bulunmaktadır.⁴³ Nesilden nesle intikal eden bu ferman Farsça olup hatt-ı dîvânî ile yazılmıştır. Ailenin ileri gelenlerinden olan bu zâta ulaşana kadar ilmî açıdan ciddi bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Kendisi de Çengiç nesline mensup olan meşhur tarihçi, şair-yazar Safvet Başagiç aynı

⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Nusret Aydın, *Diyarbakır ve Mırdasiler Tarihi* (İstanbul: Avesta, 2011), 219-429; Gördük, “Eğil Emirliği’nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi”, 90-101.

⁴¹ Bk. Gördük, “Eğil Emirliği’nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi”, 95.

⁴² Doğrudan Çengiçleri konu alan bu makale yayın aşamasındayken çıkan bir kitap bölümünde, bu irtibat ilk defa yine bizim tarafımızdan mevzubahis edilmiştir. Bk. Gördük, “Eğil Mirdâsî-Buldukânî Beyleri: Tarihî Seyrin Dönüm Noktaları ve Günümüze Ulaşan Şecere Metinleri Üzerine”, içinde *Peygamberler, Krallar ve Beyler Diyarı Eğil*, ed. Oktay Bozan, Arafat Yaz ve Abdusselam Ertekin (Konya: Çizgi Kitabevi, 2025), 174-78.

⁴³ Gökbilgin, “Önsöz”, 10.

zamanda sülâlenin köklerini belgeleyen bu fermanı 1896 yılında keşfetmiş ve akademik dünyaya 1897 yılında ilk defa arz eden çalışmanın sahibi olmuştur.⁴⁴

Vladimir Minorsky'e göre içinde bulunduğu imkanlara nispeten Başagiç'in çalışması hem karmaşık divânî yazıyı çözmek hem de Farsça ifadeleri açıklamak açısından genel anlamda başarılıdır. Buna karşın yazar hem zorlandığı yerlerde detaya girmekten kaçınarak bazı yanlış anlamalarla birlikte kısa tavzihler yapmaya çalışmış hem de makaleye fermanın orijinal bir kopyasını eklememiştir. Dahası ferman, kendi döneminin hukuki ve ekonomik koşullarına ışık tutmaktadır ki bu alanda doldurulması gereken boşluklar ona göre son derece önemlidir. Dolayısıyla fermanın üzerinde tekrar çalışılması ve muhtevanın yorumlanması gerekmektedir. Bunu da tabii ki kendisi (Minorsky) yapacaktır.⁴⁵ Nitekim Minorsky, Başagiç'in çalışmasından kırk yılı aşkın bir zaman sonra fermanı detaylıca incelemiş; önemli analiz ve yorumlar yapmış, bu arada fermanın divânî hat ile yazılan metnini tahkik ederek teksti tekrar oluşturmıştır.⁴⁶ Meşhur Türk Dili ve Edebiyatı akademisyeni Tuncer Gülensoy'a (ö. 2022) göre Minorsky bu makalesinde Bosna'daki Akkoyunlu tesirini incelemiş ve tetkik ettiği fermanın üzerindeki damganın Bayındırlı damgası olduğu sonucuna varmıştır.⁴⁷ Şimdi ise net bir şekilde anlıyoruz ki fermanı veren bizâtihi Akkoyunlu hükümdarıdır ve damga ile ilgili tespit yüzde yüz isabetlidir. Bu noktada içeriğinden aşağıda ihtisaren bahsedeceğimiz fermanın bütün detayları için müstakil bir çalışmanın yapılması gerektiği de belirtilmelidir.

Cihangir Han (ö. 1469), Uzun Hasan'ın (ö. 1478) ağabeyidir. Kâsım b. Cihangir Han (ö. 1502) ise künyesinden de anlaşılacağı üzere Cihangir Han'ın oğlu, Uzun Hasan'ın yeğenidir. Akkoyunlu devleti parçalanınca Amid (Diyarbakır), Mardin ve çevresindeki bölgeler Kâsım b. Cihangir'in yönetimine verilmiş; bu zât kendi bölgesini 1488-1502 arasında bağımsız olarak yönetmiştir.⁴⁸ İşte Eğil emirlerinden İsfendiyâr Bey'e soyurgal fermanını veren hükümdar bu zâttır. 5 Şaban 903 (29 Mart 1498) tarihinde yazdırılan ferman; Eğil bölgesindeki bütün vergilerden muâfiyeti; ek olarak İsfendiyâr Bey'e *Bağıt* ve *Heyte* (doğrusu Bağın ve Hîni [Hani] olmalı⁴⁹) şehirlerinin ve çevrelerinin ebedi birer hediye

⁴⁴ Bašagić, "Najstariji ferman begova Čengića", 437-46.

⁴⁵ Minorsky, "'Soyurghal' of Qasim b. Jahangir", 927-28.

⁴⁶ Bk. Minorsky, 927-60.

⁴⁷ Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, ts.), 177.

⁴⁸ Bk. Woods, *Akkoyunlular*, 260, 329, 374; Yusuf Oğuzoğlu, "Akkoyunlu Hizmetinden Osmanlı Bayraktarlığına: Balkanlara Kök Salan Çengiç Bey Ailesi", *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, ed. Mehmet Esen (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 16.

⁴⁹ Minorsky, "'Soyurghal' of Qasim b. Jahangir", 929.

olarak verildiğini hükme bağlamaktadır.⁵⁰ Fermanda İsfendiyâr Bey'in *Tarhan*⁵¹ olduğu da belirtilmiştir⁵² ki Akkoyunlularda bu ünvan soyurgal ile beraber özellikle devlete hizmeti dokunan kimselere verilirdi.⁵³ Bu arada Akkoyunluların Eğil beyleriyle akraba olduklarını da belirtmek gerekir. Şöyle ki Sultan Uzun Hasan, Eğil Emiri Devletşah Bey'in kızı ile evlenmiş (1441); Şehzade Uğurlu Muhammed bu evlilikten doğmuştur (846/1442). Uğurlu Muhammed ise yine Devletşah Bey'in oğlu olan II. İsa'nın kızı ile yani dayısının kızı ile evlendirilmiştir.⁵⁴ Şemada görüldüğü üzere soyurgalı veren Kâsım b. Cihangir Han, Akkoyunlu şehzadesi Uğurlu Muhammed'in amcasının oğlu; soyurgalın takdim edildiği İsfendiyâr Bey ise onun hem dayısının oğlu hem de kayınbiraderidir.⁵⁵ İsfendiyâr Bey'i "Akkoyunlu ümerasından" ve "Bu ailenin ilk bilinen başı" diyerek tanımlayan Başagiç'in bu görüşü umumiyetle kabul edilmiş ve Minorsky tarafından da teyit edilmiştir.⁵⁶ Kreşevlâkoviç ise İsfendiyâr Bey'i asilzade, Akkoyunlu hanedanının serbest vasalı⁵⁷ ve Çengiçlerin bilinen ilk dedesi diye tanımlamaktadır.⁵⁸

⁵⁰ Başagiç, "Najstariji ferman begova Čengiça", 285.

⁵¹ Ali Ahmetbeyoğlu, "Tarhan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 40:19-20.

⁵² Minorsky, "'Soyurghal' of Qasim b. Jahangir", 943.

⁵³ Kâzım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 39 (Güz 2006): 204.

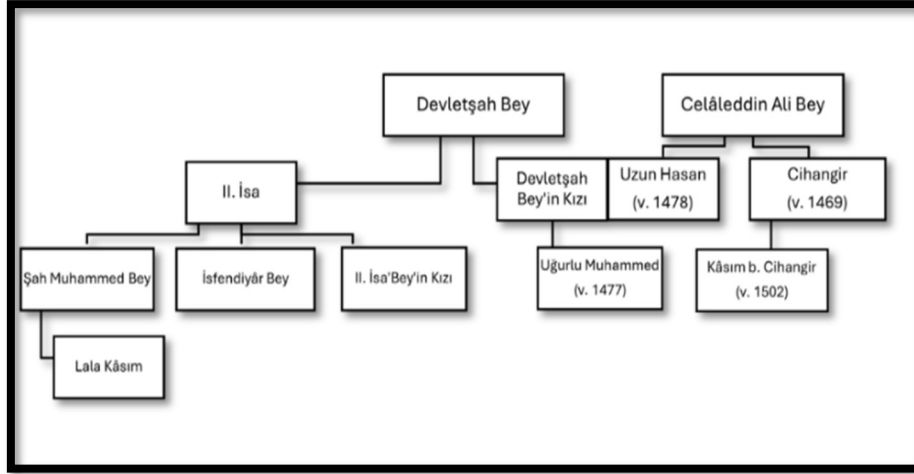
⁵⁴ Bk. Woods, *Akkoyunlular*, 156, 330.

⁵⁵ Menşe itibarıyla *soyurgal*ın iktâ sisteminin değiştirilmiş bir biçimi olduğu anlaşılmakta, ancak onun yalnız hizmet karşılığı değil daha çok bir bağış şeklinde verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra *soyurgal*, sahibine hem dokunulmazlık hem de idarî ve hukukî haklar kazandırmaktaydı. İlk defa XIII. yüzyılın sonlarında İran'da ortaya çıkan bu sistem İlhanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Celâyirîler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Timurlular ve Safevîler tarafından yaygın biçimde uygulanmıştır. Bk. Mehmet Ölmez, "Soyurgal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37:389.

⁵⁶ Gökbilgin, "Önsöz", 10.

⁵⁷ Bk. Sándor Papp, "Vasal", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 42:531-34.

⁵⁸ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 21.

Başagiç kendi çalışmasında fermanın içeriği ve detaylarıyla ilgili yorum ve analizden daha ziyade Akkoyunluların tarihiyle ilgili bilgiler vermekte; bu arada Eğil'den bahsederken buranın hükümdarlığını Bosnalı Çengiçlerin atalarının yaptığını söylemektedir. Kezâ Ebu'l-Muzaffer Kâsım tarafından hem "Melik" hem de "Bey" olarak nitelenmesinden dolayı İsfendiyar Bey'in hükümdarın damadı veya hanedanın bir üyesi olduğunu yahut bu zâtın yüksek ve değerli bir ailenin soyundan geldiğini belirtmektedir.⁵⁹ Dahası fermanında İsfendiyar Bey "En yüce ve asil Emir", "Güçlü devletin sütunu ve Muzaffer Sultan'ın sağ kolu" olarak tanımlanmıştır.⁶⁰ Başagiç'in tahmininin isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İsfendiyâr Bey hem Pîr Mansûr'un torunlarından olup değerli bir ailenin soyundandır hem de ecdattan kalma karşılıklı dostluk ve müttefiklik itibarıyla adeta Akkoyunlu hanedanının bir üyesidir. Eğil ümerası ile Akkoyunlular arasında kız alıp vermek suretiyle kurulan akrabalık da şüphesiz ki bu yakınlığı pekiştirmiştir.

Tekrar söz konusu metne dönecek olursak, bilindiği gibi Osmanlı nâme ve fermanlarında damga yerine padişah isimlerinin nakşedildiği tuğralar kullanılmıştır. Akkoyunlu sultanları da kendi nâmelerinde, içine kendi isimlerini yazdırdıkları Bayındırlı damgasını kullanmıştır.⁶¹ Bahis mevzuu fermanında da en başta *Bayındır* damgası (tamga/nişan) bulunmaktadır. Damganın içine ve altına gelecek şekilde "الحُكْمُ لِلَّهِ النَّاصِرُ لِدِينِ اللَّهِ أَبُو الْمُظَفَّرِ قَاسِمُ جِهَانَكِرِ سَوْزُومِيز" / el-Hükmü Lillah (Hüküm Allah'ındır) en-Nâsıru li-Dînillah (Allah'ın dininin yardımcısı [hâmîsi/hizmetkârı]) Ebu'l-Muzaffer Kâsım Cihangir Sözümüz" cümleleri yazılmıştır.⁶² Burada geçen "Sözümüz" yahut diğer bazı fermanlarda yer alan

⁵⁹ Safvet-beg R. Başagić, "Najstariji ferman begova Čengića", *Čengići - Zbornik Radova*-, ed. Džemal Čengić (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024), 292.

⁶⁰ Oğuzoğlu, "Akkoyunlu Hizmetinden Osmanlı Bayraktarlığına", 15.

⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 2. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969), 198.

⁶² Bk. Ekler: Ek 7.

“Sözüm” ifadelerinin birer kalıp ifade olarak soyurgal ve yarlıklarda kullanıldığı bilinmektedir.⁶³

Bu noktada Safvet Başagiç’in Bosna ve Hersek’teki tanınmış aileleri yerliler ve Anadolu’dan gelip yerleşenler olarak iki kategoriye ayırması dikkat çekicidir. Ona göre Çengiç beyleri ikinci gruba mensuptur; fakat aynı durumdaki emsali gibi bu aile de zamanla yerli halkla kaynaşmıştır.⁶⁴ Hakikaten Eğil bölgesinden Bosna’ya Osmanlı Devleti’nin verdiği görevle gelen bu insanlar bir yandan Bosna halkı ve kültürüyle yoğrulmuş, diğer yandan asıllarını ve köklerini de unutmamıştır. Bunun en büyük delillerinden biri ise mezkûr fermanı asırlarca muhafaza etmiş olmalarıdır. Hanedanın Bosna’daki en meşhur isimlerinden İsmail Ağa Çengiç’in (ö. 1840) torunlarından ve Sarayevo eşrafından olan *İsfendiyar Çengiç*’in⁶⁵ taşıdığı isim de sonraki nesillerin atalarını unutmadığını tescilleyen küçük bir örnektir.

Hülasa-i kelâm, fermanın takdim edildiği İsfendiyâr Bey’in oğlu Kara Osman Bey, Çengiç beylerinin büyük dedesi olarak maiyetiyle beraber Bosna’ya gelen zâttır. İsfendiyâr Bey’in Eğil’den ayrılışı Yavuz, Kara Osman Bey’in Avrupa’ya gelişi ise Kanûnî dönemine tekabül etmektedir. Bu arada Başagiç’in, 1550’lerin başında Bosna valisi olan Kara Osman Bey ile bu zâtın aynı kişi olduğu yönünde bir kanaati de bulunmakta;⁶⁶ ne var ki bunun isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

3. Eğil Emirleri’nin Bosna’ya Uzanan Kolu: Çengiç Beyleri

Fatih Sultan Mehmed 1463 yılında Bosna’yı fethetmiş; bundan yirmi yıl sonra da Hersek fethedilmiş ve bölgede dört asırdan daha fazla bir süre devam edecek olan Osmanlı hakimiyeti başlamıştır. Önceleri imtiyazlı bir sancak olan Bosna 1580 yılında müstakil bir eyalet olmuştur;⁶⁷ ancak ilk kurulduğu andan itibaren Bosna sancakbeyleri, ileri gelen beyler arasından atanmış ve beylerbeyi gibi itibar görmüştür. Nitekim bu sancak Osmanlı Devleti’nin batıya doğru ilerleme faaliyetlerinde Üsküp’ün rolünü devralan bir uç garnizon vazifesi yapmış; sancağın beyleri ise hem madden hem de mânen son derece muteber

⁶³ Bk. Lajos Fekete, “Arbeiten Der Grusinischen Orientalistik Auf Dem Gebiete Der Türkischen Und Persischen Paläographie Und Die Frage Der Formel ‘Sözümüz’”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 7, sy 1 (1957): 1-20; Banu Sıtkı Özkul, “Kırım Hanlığı’na Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549-1597 Yılları Arası)” (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2011), 28-176.

⁶⁴ Başagiç, “Najstariji ferman begova Čengića”, ed. Čengiç, 283; Oğuzoğlu, “Akkoyunlu Hizmetinden Osmanlı Bayraktarlığına”, 16.

⁶⁵ Bk. Kreşevlâković, *Çengiç Beyleri*, 61.

⁶⁶ Başagiç, “Najstariji ferman begova Čengića”, ed. Čengiç, 293.

⁶⁷ Ömer Turan, “Bosna’da Osmanlı Medeniyeti”, *Bosna’dan Bursa’ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, ed. Mehmet Esen (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 18.

addedilmiştir. Söz gelimi 1468/69 yıllarında Bosna sancakbeyi olan İsa Bey'in hasları normal bir beylerbeyinin sahip olduklarından aşağı değildir.⁶⁸

Malum olduğu üzere Yavuz Sultan Selim dönemi (1512-1520) daha ziyade Osmanlı topraklarının doğu sınırlarının emniyeti için verilen mücadele ile geçmiştir. Onun ardından tahta oturan Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) dönemi ise Osmanlı'nın Avrupa içlerinde gidebildikleri yere kadar gittikleri bir zaman dilimidir. Bu da doğal olarak Anadolu'dan Avrupa'ya yeni iskânları gerektirmiş, ihtiyaç duyulan savaş gücünün ve devlet memurlarının temini de yine buradan sağlanmıştır. Çengiçlerin Bosna'daki atalarının bölgeye intikalinin de böyle bir ihtiyaçtan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Anlaşılan o ki akıncı beyleri olarak savaşlarda yer alan bu ailenin önde gelenleri, aynı zamanda yerel idareciler olarak tayin edilmiştir. Var oldukları bütün zamanlarda, özellikle de 18. yüzyılın ilk yarısında Çengiç ailesinden birçok parlak askeri lider, gazi ve savaşçı yetişmiş; pek çoğu da şehit düşmüştür. Özellikle 1702-1739 tarihleri arasında yetişkin Çengiç erkeklerinin en az yarısının Bosna'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki savaş alanlarında şehit olduğu belirtilmiştir.⁶⁹

Boşnak kökenli olmadıkları halde bölge halkıyla bu denli kaynaşan ve Bosna topraklarını kanıyla yoğurup Osmanlı Devleti'ne benzersiz fedâkârlıklarla hizmet eden Çengiçlerin durumu aynı zamanda son derece ilginç bir sosyolojik vakıadır. Hamdi Kreşevlâkoviç, İsfendiyâr Bey'in neslinin Bosna'da devam etmesini; Osmanlı'nın fethettiği topraklardaki derebey ailelerini başka bölgelerde iskân etme siyasetiyle açıklamıştır. Buna göre Yavuz Sultan Selim zamanında Eğil bölgesi Osmanlı hakimiyeti altına girince, İsfendiyâr Bey'e Çankırı şehrinde bir zeamet tevcih edilmiş; dolayısıyla Çengiçlerin Bosna'ya gelme serüveni esasen Eğil'den ayrılış ile başlamıştır.⁷⁰ Tayyip Gökbilgin de Osmanlı'ya şark fütuhâtı esnasında tabi olmuş beylerin dirlik tevcihiyle başka yerlerde iskân edilmesinin Yavuz'un genel bir siyaseti olduğunun altını çizmektedir.⁷¹ Ne var ki bu politikanın Eğil Beyleri için kısmen geçerli olduğu görülmektedir; nitekim bu aile Osmanlı hakimiyeti sonrasında da yine Eğil'in yöneticileri olarak kalmış hatta Eğil'e "*mefrûzü'l-kalem ve maktû'u'l-kadem*" diye ifade edilen, tahrirden muaf hükümet sancak statüsü verilmiştir.⁷² Böylece

⁶⁸ Detaylı bilgi için bk. Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 18 (2005): 249-54.

⁶⁹ Bk. Senad Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu (1524-2024)", *Čengići - Zbornik Radova*, ed. Džemal Čengiç (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024), 98.

⁷⁰ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 21.

⁷¹ Gökbilgin, "Önsöz", 11.

⁷² Bk. Murat Alanoğlu, "Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017), 99; Kumiko Saito, "16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Timarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak", *Osmanlı Araştırmaları*, sy 51 (2018): 88-89.

Eğil’de müesses beylik nizamı kendi iç dinamikleriyle devam ederken bu çınarın bir filizi İç Anadolu’nun kuzeyinde kısa bir geçiş döneminden sonra Bosna’da neşvünema bulmuştur. Öte yandan Eğil beyleri *Giriş*’te belirtildiği üzere *Mirdâsî beyleri* diye bilinmektedir. Buna göre İsfendiyâr Bey’in, ailesi ve Mirdâsîlerden oluşan maiyeti ile beraber Çankırı’ya iskân edilmiş olduğu söylenebilir; zira sadece kendi çekirdek ailesini yahut Eğil’de mevcut ümera sülalesinden geniş bir topluluğu yanına alarak Eğil’den ayrılmış olması pek makul görünmemektedir.

Bu noktada dikkat çekici ve yukarıdaki kanaatimizi teyit edici bir husus bulunmaktadır. Cevdet Türkay’ın Başbakanlık Arşivleri ışığında hazırladığı eserinde “Mirdâsî”, “Mirdisî”, “Merdisî” ve “Mirdesî” şeklinde küçük farklılıklarla zikredilen, “Cemaat” diye anılan ve “Göçebe *Ekrâd* taifesinden” diye tanımlanan Mirdâsîlerin Erzurum ve havâlisi, Diyarbekir, Rakka, Malatya, İçel, Kars, Çıldır ve Meraş (Maraş) sancakları, Kengiri (Çankırı) civarı, Mardin kazâsı (Diyarbekir eyaleti), Kerker (Gerger) kazası (Malatya sancağı) bölgelerinde yaşadıkları belirtilmiştir.⁷³ Mirdâsîlerin yaşadığı bölgelerden birinin “Kengiri” diye tespit edilmiş olması önemli bir detaydır. Bilindiği gibi Kengiri (کنغرى) ve Kângırı (كانغرى) günümüz Çankırı ilinin Selçuklu ve Osmanlı’da kullanılan ismidir.⁷⁴ Bu bilgi, Eğil beylerinden Çengiçlerin atası olan zâtın, maiyetinde bir grup aşiret mensubu ile beraber Çankırı’ya gelmiş ve yine onlarla beraber Bosna’ya intikal etmiş olduğunu teyit eder niteliktedir. Buna bağlı olarak, bahsi geçen Çankırı Mirdâsîlerinin bu bölgeye Eğil beylerine tevcih edilen zeamet münasebetiyle geldiği söylenebilir. Muhtemelen bunların bir kısmı Bosna’ya intikal sürecinde Çankırı civarında yaşamaya devam etmiştir ki bu hususun da ayrıca araştırılması gerekmektedir.

Bu arada “Bayındırıyye” denilen “Akkoyunlu” Türkmen Devleti’nin kurucusunun da Oğuzların Bayındır kolundan “Kara Yölük” diye meşhur “Kara Osman Bey” olduğu⁷⁵ hatırlanmalıdır. Eğil beylerinden İsfendiyar Bey’in oğlu ve Çengiçlerin dedesi olan Kara Osman Bey muhtemelen bu zâtın adını taşımaktadır. Öte yandan “Kara” sıfatı Osman Bey’in yiğitliğini, gözü karalığını tavsif ediyor da olabilir. Nitekim Palu beylerinden olup Eğil beyleriyle aynı aile kökenine mensup Cemşid Bey’in iri yarı cüssesi ile oldukça güçlü bir savaşçı olduğu, savaş meydanlarındaki cesareti nedeniyle “Kara Cemşid” namıyla anıldığı belirtilmiştir.⁷⁶ Bu gibi noktalar da Çengiçlerin hem Akkoyunlularla hem

⁷³ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgeleri’ne Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 501.

⁷⁴ İlhan Şahin, “Çankırı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8:216.

⁷⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 188.

⁷⁶ Bk. Alanoğlu, “Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti”, 198.

de Eğil bölgesiyle olan genetik, kültürel ve siyasi kökenini imleyen unsurlar arasındadır.

Neticede tam üç buçuk asır boyunca Bosna bölgesinin ve Hersek sancağının bütün kilit pozisyonlarında görev icra eden Çengiç hanedanı, 19. ve 20. yüzyılın başlarında, toprak sahibi beylerin önde gelenleri arasında yer almıştır. Avusturya-Macaristan yönetiminde de mülkiyetleri devam eden Çengiçlerin etkisi, toplam 47.996.111 dönümlük bir alanı ve 1.338 yerleşim yerini ihata etmiştir. Çengiçlerden İsmail Ağa Çengiç'in mirasçıları ve Zülfikarpaşîç adlı aile kolunun toprak mülkiyeti özellikle öne çıkmıştır. Çengiç ailesinin sahip olduğu bu kadar büyük mülk ve geniş topraklar, bir yandan Osmanlı dönemindeki parlak hizmetlerin ve üstlenilen tarihi rollerin, diğer yandan sair bey aileleriyle ve özellikle de Süleymanpaşîç ailesiyle yapılan evlilikler sonucu kurulan akrabalık bağlarının bir sonucu olarak görülmektedir.⁷⁷

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Berlin Konferansı ile Bosna'nın idaresi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmıştır. 29 Temmuz'da başlayan işgal 20 Ekim 1878'de tamamlanmış, böylece Bosna-Hersek'te Osmanlı hâkimiyeti dönemi son bulmuş, buranın resmen Avusturya-Macaristan toprağı olduğu ise 7 Ekim 1908'de ilân edilmiştir.⁷⁸ Bölgenin yönetimi Osmanlı Devleti'nin elinden Avusturya'ya geçince, devlet işlerini ve toplumsal liderliği üç buçuk asır sürdüren Çengiç ailesi bu konumunu kaybetmiştir.⁷⁹ Ne enteresan bir tecellidir ki Çengiçlerin Güneydoğu Anadolu'daki akrabaları yani Eğil Beyleri de etkin idarecilik pozisyonunu aşağı yukarı aynı zaman diliminde; 1839'da ilan edilen *Tanzimat*'la birlikte yapılan düzenlemeler çerçevesinde 1850'li yıllardan itibaren kısa bir süre içinde kaybetmiştir.⁸⁰

3.1. Bosna'ya İntikal

Daha önce bahsi geçen fermanın verildiği tarih olan 1498'den 1637'ye kadar İsfendiyâr Bey ailesi hakkında herhangi bir yazılı kayıt tespit edilememiştir. Çengiç adının ilk geçtiği yer 1637-1640 tarihleri arası tutulan Teşne Kadı Defteri'nde, adı belli olmayan bir Çengiç'in yaptırdığı ilkokulla ilgili vesikadır.⁸¹ Hersek'te Foça Kadılığı sicillerinde bulunan 1637 tarihli bu belge, Tayyip Gökbilgin'e göre Çengiçlerin atası Kara Osman Bey'in Zagorye

⁷⁷ Detaylı bilgi için bk. Kamberović, *Begovski Zemljišni Posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918 Godine*, 288-94.

⁷⁸ Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 6:301.

⁷⁹ Çengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 142 vd.

⁸⁰ Bk. Hasan Arslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbakır Eyaleti/Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, ed. Oktay Bozan vd. (Ankara: Manas Yayınları, 2019), 1:133.

⁸¹ Detay için bk. Kreşevlâković, *Çengiç Beyleri*, 23.

nahiyesinde zeamet aldığı ve burayı yurt edindiği yönündeki şifahi ananeyi teyit eder niteliktedir.⁸² Daha başka belgeler var idiyse de zaman içinde bunların kaybolduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi Kara Osman Bey'in hangi tarihte bölgeye geldiğine dair mevsuk ve kati bir bilgi bulunmamaktadır.

İlgili kaynaklarda ise Çengiç sülâlesinin 1550'lerden beri Bosna'da ikamet ettiği genel bir kanaat olarak yazıla gelmiştir. Bu kanaate göre İsfendiyâr Bey'in oğlu Kara Osman Bey 1553 yılı civarında Osmanlı Devleti'nin üst düzey bir devlet görevlisi olarak Bosna'ya gelmiştir.⁸³ Ferdo Şişic (ö. 1940) Kara Osman Bey'in Bosna'ya sancakbeyi olarak geldiğini kaydeder.⁸⁴ Başagiç bu isimde birinin 1550'lerin başlarında Bosna'da sancakbeyi olarak bulunduğunu belirtirken⁸⁵ Kreşevlâkoviç temkinli yaklaşmış ve aynı adı taşıyan iki farklı kişi olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁶ Senad Çengiç ise bunların kesinlikle farklı kişiler olduğu kanaatindedir.⁸⁷ Görebildiğimiz kadarıyla 1554'te vefat eden üç tuğ sahibi "Kara Osman Han" adlı bir vezirden bahsedilmektedir⁸⁸ ki bu zât Çengiçlerin değil Süleymanpaşic ailesinin atasıdır.⁸⁹

Yusuf Oğuzoğlu 1521'de Belgrat fethedildikten sonra Bosna Vilayeti kurulup yeni bir örgütlenmeye gidildiğini ve Hersek Sancağı'nın oluştuğunu; Çengic Ailesi'nin de işte tam bu koşullarda Çankırı'dan Bosna'ya görevlendirildiğini ifade etmektedir.⁹⁰ Tabii o esnada aile Çengiç diye anılmamaktadır. Senad Çengiç'e göre de Kara Osman Bey'in Eğil'den ayrılışı muhtemelen 1518 olup 1520-1530 arası Bosna'ya intikal edilmiştir. Bosna öncesi Çankırı'da kendilerine tevcih edilen mülkler ise ailenin elinde kalmış ve muhtemelen ailenin bazı mensupları burada yaşamaya devam etmiştir. Senad Çengiç'in Bosna'ya geliş tarihi ile ilgili kanaati aile içi nesilden nesle aktarılan rivayetlere dayanmaktadır. Buna göre Mohaç Meydan Muharebesi'nde (1526) Çengiçlerden kırk kişi şehit olmuş ve hepsi savaş alanında tek bir mezara defnedilmiştir. Dolayısıyla Mohaç'tan önce bölgeye gelinmiş olması

⁸² Gökbilgin, "Önsöz", 12.

⁸³ Bk. Šišić, "Pogibija Smail-Age Čengića", 165; Hrvatska Enciklopedija, "Čengići", *Hrvatska Enciklopedija* (Zagreb: Hrvatskog Izdavačkog Bibliografskog Zavoda, 1942), 4:224; Muftić, *Šeher Ustikolina*, 69-73; Zdenko Zlatar, *The Poetics of slavdom - The Mythopoeic Foundations of Yugoslavia* (Germany: Peter Lang, 2007), 115; Čengić, "Porodica Čengić od dolaska u Bosnu", 25.

⁸⁴ Šišić, "Pogibija Smail-Age Čengića", 165.

⁸⁵ Gökbilgin, "Önsöz", 11.

⁸⁶ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 21-22.

⁸⁷ Čengić, "Porodica Čengić od dolaska u Bosnu", 43.

⁸⁸ Safvet-beg R. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)* (Sarajevo: Vlastita Naklada, 1900), 35; Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, 5. bs (Tuzla, 1998), 64.

⁸⁹ Kamberović, *Begovski Zemljišni Posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918 Godine*, 448.

⁹⁰ Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 26, 33.

gerekmektedir.⁹¹ Kara Osman Bey'in ve çocuklarının bu savaşa katıldığına dair bazı yazılı bilgiler de mevcuttur; ancak bunların kaynağı belli değildir.⁹² Keza Mohaç'la ilgili askeri erkân arasında bir Kara Osman Bey'den söz edildiği de görülmektedir.⁹³

Neticede Kara Osman Bey'in 16. yüzyılda Çankırı'dan Bosna'ya geldiğini eski devirlerde yaşayan Çengiçler hiçbir zaman unutmamış ve bunu nesilden nesle aktarmıştır. İlk başta Zagorye'ye⁹⁴ yerleşen Kara Osman Bey'in Bekir Paşa, Ahmet Paşa ve Osman Paşa adlı üç oğlu Boriya'yı⁹⁵ yurt edinmiş; daha sonra ikisinin Ustikolina ve Ratalji'ye ayrılmasıyla Çengiçler üç kola bölünmüştür. Bosna'da bu ailenin mensubu olanların hepsi, bahsi geçen üç kardeşin neslindendir.⁹⁶ Bahsi geçen üçe ayrılma durumu tıpkı Eğil beylerinden Emir Muhammed'in üç oğlu ile beyliğin Eğil, Palu ve Çermik ekseninde üçe ayrılmasını hatırlatmaktadır.⁹⁷

Senad Çengiç'in aktardığı ananevi bilgilere göre Kara Osman Bey yaşlı annesi Kaya Sultan⁹⁸ ile birlikte kendisine has olarak tevcih edilen bölgeye yerleşmiştir. Kaya Sultan'ın Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) kızı, II. Bayezid'in kız kardeşlerinden birinin kızı yahut İsfendiyâr Bey'e ferman tevcih eden Kâsım b. Cihangir Hân'ın kızı olduğuna dair tahminler bulunmaktadır. Bosna'da kendilerine yapılan "has" tevcihi de bu tahminleri teyit eder niteliktedir.⁹⁹ Nitekim haslar sultanın ve hanedan mensuplarının; vezir, beylerbeyi, sancak beyi, defterdar gibi yüksek devlet memurlarının yıllık geliri en az 100.000 akçeye varan şahsi mülkleri, arazileri ve dirlikleridir. Ayrıca Bosna'nın Kanûnî devri başlarındaki sancakbeyi hassı miktarının 739.000 akçe olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰ Yukarıdaki verileri teyit eden bir diğer ananevi bilgi ise II. Bayezid'in (ö. 1512) torunu olan ve Çengiçlerden biriyle evli olduğu söylenen Fatıma Sultan'ın

⁹¹ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 21, 24.

⁹² Bk. Čengiç, 43.

⁹³ Bk. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 238.

⁹⁴ Detaylı bilgi için bk. Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 27-31.

⁹⁵ Buranın adı Türkçe "Boru" kelimesinden gelmektedir. Ordu bu bölgede açılan sancak altında bir araya toplandığı için neferatın çağırıldığı askeri boru burada çalınmaktaydı. Bk. Čengiç, 30.

⁹⁶ Bk. Šišić, "Pogibija Smail-Age Čengića", 165; Hrvatska Enciklopedija, "Čengići", 224; Muftić, *Šeher Ustikolina*, 69-73; Zlatar, *The Poetics of slavdom - The Mythopoeic Foundations of Yugoslavia*, 115; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 25.

⁹⁷ Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, 228.

⁹⁸ Boriya'da bu hanımın türbesinin bulunduğu yer o bölgede yaşayanlarca halen bilinmektedir. Zamanla yıkılan türbenin sekizgen tabanlı temeli son zamanlarda ortaya çıkarılmıştır. Bk. Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 31.

⁹⁹ Bk. Čengiç, 21-24.

¹⁰⁰ Cengiz Orhonlu ve Nejat Göyünç, "Has", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16:268.

Foça'da bulunan kabridir. Bu hanımın Kara Osman Bey'in eşi olduğu söylenegelmiştir.¹⁰¹

Bütün bu ihtimaller vakıya uygundur. Daha önce değinildiği üzere Eğil beyleri Akkoyunlularla akrabalık bağları tesis etmiştir. Burada Osmanlılarla kurulan son derece önemli bir diğer akrabalık bağının vurgulanması da gerekmektedir. Şöyle ki Eğil beylerinden Devletşah Bey'in Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan ile evlenen kızından olan torunu, Uğurlu Muhammed Mirza Bey'dir (ö. 1477). Uğurlu Muhammed, hem dayısı olan II. İsa Bey'in kızıyla hem de Osmanlı Devleti'nin büyük padişahı Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 1481) şimdiye kadar adı tespit edilebilmiş iki kızından biri¹⁰² olan Gevherhan Sultan ile evlenmiştir. Sultan II. Bayezid (ö. 1512) ile Gevherhan Sultan aynı annenin; Gülbahar Hatun'un (ö. 1492) çocuklarıdır.¹⁰³ Uğurlu Muhammed Bey ile bu hanımın evliliğinden Akkoyunlu şehzadesi Göde Ahmed Bey dünyaya gelmiştir.¹⁰⁴ Dolayısıyla Göde Ahmed Bey; Fatih ile Uzun Hasan'ın torunu¹⁰⁵; Eğil emiri Devletşah Bey'in ise kızının torunudur. Gevherhan Sultan ise II. Bayezid'in oğlu olan Yavuz Sultan Selim'in (ö. 1520)¹⁰⁶ öz halasıdır. Bu durumda Fatih'in kızı, II. Bayezid'in kız kardeşi, Yavuz'un halası ve Kanûnî'nin (ö. 1566) babasının halası olan Gevherhan Sultan; Eğil beylerinden Devletşah Bey'in kızının gelini ve torununun eşidir.

Senad Çengiç'in İsfendiyâr Bey'in eşi ve Kara Osman Bey'in annesi olduğu belirtilen Kaya Sultan'ın kimliği ile ilgili sunduğu ananevi ihtimallerden hareketle; bu hanımın II. Bayezid'in kız kardeşi Gevherhan Sultan'ın kızı olabileceği kanaatindeyiz. Bu kız aynı zamanda Göde Ahmed Bey'in de kız kardeşidir. Eğer böyleyse, Eğil beylerinden II. İsa Bey, oğlu İsfendiyâr Bey'i kız kardeşinin torunu Kaya Sultan ile evlendirmiştir. Keza İsfendiyâr Bey, halasının torunu ile evlenmiştir. Bu durumda Kara Osman Bey baba tarafından Devletşah Bey'in, anne tarafından ise hem Devletşah Bey'in hem Fatih'in hem de Uzun Hasan'ın torunudur. Böylece Osmanlılar tarafından Çengiçlere verilen değer ve imtiyazın hikmeti de daha net anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 25.

¹⁰² Halil İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28:407.

¹⁰³ Feridun Emecen, "Gülbahar Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 14:231.

¹⁰⁴ Necdet Sakaoglu, *Bu Mülkün Sultanları-36 Osmanlı Padişahı* (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1999), 113; Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlu Ahmet Bey ve Onun Osmanlı İdari Sistemini Ak-Koyunlu Devleti'nde Uygulama Çabası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy 23/36 (2004): 205-212; Karabulut, *Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı*, 162.

¹⁰⁵ İnalçık, "Mehmed II", 28:407.

¹⁰⁶ Bk. Feridun Emecen, "Selim I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 36:407.

Adriyatik kıyılarındaki Gabela'dan¹⁰⁷ kuzeyde Belina'ya kadar olan bölgede Osmanlı adına düzeni korumak, saldırıları önlemek ve gerektiğinde askerî güçleriyle devletin ordusuna katılmakla görevli olan Çengiçler¹⁰⁸ Bosna topraklarında yerleşip merkez haline getirdikleri yerlerde "ocak"¹⁰⁹ adı verilen yapı kompleksleri inşa etmiştir. Çengiçlerin bölgede liderlik ettiği ve devletin kendilerine imkânlar bahsettiği yerli unsurlar sayesinde Osmanlı topraklarının Habsburg akınlarına ve özellikle Uskoklara (Habsburglar'a bağlı çeteler, akıncı güçler) karşı korunması mümkün olmuştur.¹¹⁰ Ailenin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde büyük, geniş ve çeşitli ünitelerden oluşan ocaklarda iki yahut üç katlı konak, konutlar, musalla, kütüphane, çocuklar ve gençler için eğitim mekan ve sahaları, mutfak, ahırlar, savunma ve gözetleme amaçlı kuleler, ayrıca beyin rütbesine göre elli kişiye kadar silahlı asker bulunmaktaydı.¹¹¹

Evliya Çelebi (ö. 1684?) muhtemelen Boriya'da bulunan ocakla ilgili "Çengizâde asitanesi, kal'a misal bir hanedan-ı azimdir ki 300 kadar hücreleri, divanhaneleri, hamam, matbah, kiler, iki bin at alır ıstabl (ahır) ile müzeyyendir. Bu diyarda böyle saray hanedanlarına ocak tabir olunur. Çengizade Rüstem Bey burada hakire bir küheylan at ihsan olub mihmanhanede bir gece misafir kaldık. Ale's-sabah Rustem Bey'den 50 adet silahlı refikler alub at işler yol ile cebeca taşlıkları geçüp Yerleşce (Yelaşca) kasabasına geldik."¹¹² demektedir.

Kreşevlâkoviç'e göre Bosna'da mevcut mahdud miktardaki bey ailelerinin kendileriyle ilgili verdikleri bilgi ve rivayetleri teyit etmek güçtür; ancak Çengiçlerin Türk ırkından geldiği ve 16. yüzyılda Anadolu'dan Bosna'ya göç ederek Foça kadılığına bağlı Zagorye bölgesine yerleşmiş oldukları şüphesizdir.¹¹³ Müellif Eğil beyleri konusuna vâkıf olmadığı için buradaki "Türk

¹⁰⁷ Gabela Adriyatik sahillerine yakın olup Dubrovnik'ten Saraybosna'ya giden yol üzerinde dağlık bir alandadır. Sultan I. İbrahim'in (1640-1648) Çengiçlerden Ali Paşa'ya Hersek sancakbeyliğini vermesinden sonra, Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen Gabela Kalesi'ne bitişik yeni bir kale yaptırmışlar ve burada hem yol güvenliğini sağlamışlar hem de bu dağlık alandan gelebilecek tehditlere karşı önemli bir üs oluşturmuşlardır. Bk. Yusuf Oğuzoğlu, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Belgrad Şehrini Gelişmesine Osmanlı Düzeninin Katkıları (1526-1688)", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, 1. bs, ed. Alaattin Aköz vd. (Konya: Palet Yayınları, 2020), 122.

¹⁰⁸ Turgay Tezcan, "Çengiç Ailesi Silah Koleksiyonu", *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, ed. Mehmet Esen (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 76.

¹⁰⁹ Bk. Ekler: Ek 8.

¹¹⁰ Oğuzoğlu, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Belgrad Şehrini Gelişmesine Osmanlı Düzeninin Katkıları (1526-1688)", 121.

¹¹¹ Detaylı bilgi için bk. Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 32-42.

¹¹² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, direktör Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Altıncı Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 302.

¹¹³ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 17.

ırkı” detayıyla etnik-genetik bir tespitten ziyade Çengiçlerin aslen Boşnak-Slav ırkından olmadığını; Anadolu-Osmanlı yurdundan geldiklerini ifade ediyor olmalıdır. Daha önce geçtiği üzere Eğil beylerinin etnik yapısında Türk unsurunun önemli bir yerinin bulunduğu; bu açıdan Türk sayılmalarının yanlış olmadığı da bir gerçektir. Yine müellifin ulaşabildiği bilgiler ışığında vardığı kanaate göre Çengiçler 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın hemen başlarında Zagorye bölgesine yayılmış, muhtelif yerlerde ocak ve kuleler yaptırmıştır. 17. yüzyılın sonuna doğru bu ailenin bir kolu Ratalji’de, 18. yüzyılın başında ise diğer kolu Ustikolina’da hâkim unsur haline gelmiş; aynı yüzyılın sonlarında ise Çengiçler Foça ve Bolyaniçi’yi tam anlamıyla yurt edinmiştir. Bu durumda önce Zagorye/Boriya köyüne yerleşilmiş, daha sonra birkaç kola ayrılarak Zagorye bölgesindeki pek çok köy yurt edinilmiş, 18. yüzyılın başlangıcında Podrinje bölgesinde ve Ustikolina kasabasında, Foça ve Vişegrad kasabalarında, Taşlıca kazasındaki Bolyaniçi köyünde ve nihayet 19. yüzyılda Gatsko ovasında ve Sarayevo şehrinde yerleşilmiştir.¹¹⁴

Bu aileye ait ocak ve kulelerin, Sarayevo hariç Bosna-Hersek’in 19 yerinde bulunduğu kaydedilmiştir.¹¹⁵ Zagorye bölgesinde Boriya/Teşne, Yelaşça, Kuta, Myehovina, Hotovliye, Zelumiçi, Vihoviçi; Podrinje (Drina nehrinin yukarı mecrası) bölgesinde Ratalji, Miljevina, Srbotine, Ustikolina/Ocak, Foça, Potpeçi, Lokva, Vişegrad; Pljevlja/Taşlıca’ya bağlı Bolyaniçi; Gatsko bölgesinde Sırceviçi ve Lipnik; Sarayevo kazasına tabi Presyeniça gibi belde ve köyler Çengiçlerin yerleşim alanlarıdır. Çengiçler Presyeniça hariç bu köylerin çoğunda tımar ve zeamet sahibi olarak ikamet etmiştir. Presyeniça’da ise Çengiçlere mahsus ocakların bulunduğu bilinmektedir.¹¹⁶ Hersek sınırları içinde kalan Yelaç (Yeleçse), Çengizade Ocağı’nın kurulduğu yer olması bakımından önem taşımaktadır. Zagorye’de bulunan Çengizade Ocağı’nda ailenin dedelerinin ve tüm akrabalarının kabirleri yüksek bir kubbe içinde yer almaktadır.¹¹⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Foça’daki Çengiçler Feyzi Alaybeyi’ne izafeyle Feyzalaybegoviç yahut Veyzalaybegoviç; Zülfikar Paşa’nın adıyla da Paşiç ve Zülfikarpaşiç diye anılmıştır.¹¹⁸ Senad Çengiç’in tespitine göre Vişegrad, Gorajde, Taşlıca, Foça, Ustikolina, Prepol (Semi Pazar), Kalinovik, Gatsko, Trnovo, Bileka, Nevesin, Nikşiç, Stolaç, Pluzine, Koniçe ve Saraybosna belediyelerindeki seksenin üzerinde yer adının Çengiçlerle ilişkili olduğunu söylemek

¹¹⁴ Bk. Kreşevlâkoviç, 18, 23.

¹¹⁵ Kreşevlâkoviç, 23.

¹¹⁶ Bu yerleşim yerlerinde kimlerin yaşadığı ile ilgili bazı bilgiler, ayrıca yine buralardaki ocak ve kulelerin durumu hakkında bazı bilgiler için bk. Kreşevlâkoviç, 22-34. Ayrıca bk. Oğuzoğlu, “Çengiçler’in Fırat Boylarından Bosna’daki Neretva’ya Uzanan Öyküsü”, 29-33.

¹¹⁷ Oğuzoğlu, “Çengiçler’in Fırat Boylarından Bosna’daki Neretva’ya Uzanan Öyküsü”, 31.

¹¹⁸ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 24.

mümkündür.¹¹⁹ 1878'den sonra Çengiçlerden bazı aileler Türkiye'ye; İstanbul ve Bursa'ya taşınmıştır.¹²⁰ Bu sülale Çengiç soyadının yanı sıra zaman içinde Zulfikarpaşic, Vejzajbegovic, Alajbegovic, Kutalija, Kadribegovic, Budnjo, Avdibegovic gibi soyadlarını da kullanmışlardır.¹²¹ Halit Çal'ın tespitine göre Çengiçlerin günümüzde 11 çiftlikle bağı devam etmektedir.¹²² Burada çiftlik diye ifade edilen, Kreşevlâković'in ocak diye tespit ettiği merkezler olmalıdır. 18. yüzyılın sonlarına doğru kent merkezlerine doğru bir yer değiştirme hareketi başlayana kadar Çengiçlerin çoğunlukla ocaklarında yaşadıkları belirtilmiştir.¹²³

Kreşevlâković'in tespitine göre Çengiçlerin ocak kuleleri yangınlarda harap olduğu için muhafaza ettikleri arşivler, özellikle Ustikolina Çengiçlerine ait arşiv zayi olmuştur. Bunların muhtelif vesikalardan oluşan büyük bir koleksiyonu ilk önce Bosna Valisi Topal Şerif Osman Paşa (1861-1869) tarafından yağmalanmış, geri kalanı da I. Dünya Savaşı'nda elden gitmiştir. Dubrovnik arşivinde Çengiçlere ait birkaç mektubun olduğu bilinmektedir.¹²⁴ Kule yangınları ile arşiv zayıyatının alakasını da Senad Çengiç'in verdiği bilgiden öğreniyoruz ki Ocak'taki Hasan Paşa Kulesi'nin hemen yanında, ocak paşalarının resmi ikametgahı olan binada arşiv amaçlı özel bir oda bulunmaktadır.¹²⁵

3.2. Çengiç Beylerinin Şeceresi

Eğil beylerine ait şecere metnine göre aynı soya mensup Çengiç beylerinin Hz. Abbâs'tan Kara Osman Bey'in babası İsfendiyâr Bey'e kadar olan silsilesi; "Abbâs b. Abdülmuttalip (r.a.)→ Abdullah b. Abbas (r.a.)→ Seyyid Ali→ Seyyid Muhammed→ Seyyid Ahmed→ Seyyid Yusuf Şihâbüddîn→ Seyyid Cemâlüddîn→ Seyyid Ali→ Seyyid Ğânim→ Seyyid Muhammed→ Seyyid Abdurrahman→ Seyyid Tâhir→ Seyyid Ahmed→ Seyyid Hasan el-A'rac→ Pîr Mansûr→ Pîr Mûsa→ Pîr Bedir→ Emir Bulduk→ Emir İbrahim→ Emir Muhammed→ Emir İsa (I. İsa)→ Devletşah Bey→ Şah Muhammed Bey→ İsa Bey (II. İsa)→ İsfendiyâr Bey" şeklindedir.¹²⁶ Bu silsileye göre İsfendiyâr Bey, Hz. Abbâs'ın yirmi dördüncü, Pîr Mansûr'un onuncu göbekten torunudur. Eğil beyleri İsfendiyâr Bey'in Kâsım adındaki oğlu (Lala Kâsım Paşa) ile devam ederken¹²⁷ Bosna Çengiç beylerinin atası ise İsfendiyâr Bey'in Kara Osman Bey

¹¹⁹ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 32.

¹²⁰ Hrvatska Enciklopedija, "Čengići", 224.

¹²¹ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 25.

¹²² Çal, "Bosna-Hersek Üstikolina Şehri Çengiç Ocağı Mezar Taşları", 11.

¹²³ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 32.

¹²⁴ Kreşevlâković, *Çengiç Beyleri*, 18-19.

¹²⁵ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 134.

¹²⁶ Bk. Gördük, "Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi", 113.

¹²⁷ Bk. Gördük, 113.

adlı oğludur. Kara Osman Bey'in nesli Eğil'de değil Bosna'da devam ettiği için olmalı ki şecere metnindeki silsilede bu zâtın adı bulunmamaktadır.

Daha önce kısaca değinildiği üzere John E. Woods'un tespitine göre ise Şah Muhammed Bey ve İsfendiyâr Bey kardeş olup II. İsa Bey'in oğullarıdır; II. İsa Bey ise Devletşah Bey'in oğludur.¹²⁸ Yani Eğil beyleri Şah Muhammed Bey'in oğlu Lala Kâsım'la devam ederken İsfendiyâr Bey'in oğlu Kara Osman Bey Çengiçlerin atası olmuştur. *Şerefnâme'*ye göre de silsile "I. İsa Bey → Devletşah Bey → II. İsa Bey → Şah Muhammed Bey" şeklinde devam etmekte; ancak bu kaynakta İsfendiyâr Bey'den bahsedilmemektedir.¹²⁹ Devletşah Bey'in kızı ile Uzun Hasan'ın evlendiğine; bu evlilikten doğan Uğurlu Muhammed'in ise dayısı II. İsa Bey'in kızı ile evlendiğine dair bilgiler¹³⁰ de bu sıralamayı teyit etmektedir. Dolayısıyla şecere metinlerinde, bu noktada küçük bir karışıklığın oluşmuş olması mümkün görünmektedir.

Kara Osman Bey'den sonraki silsileyi ise halihazırda Bosna'da yaşayan ve kendi kayıtlarını tutan Çengiçlerin verdiği bilgilerde buluyoruz. Buna göre Kara Osman Bey'in Bekir Paşa, Osman Paşa ve Ahmet Paşa adında üç oğlu vardır. Ahmet Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa'nın ise altı erkek evladı olmuştur. Bunlar Mustafa Alaybeyi (ö. 1663), Zülfikar Alaybeyi, Ali Paşa (ö. 1664), Baksi Bey, İsmail Paşa (ö. 1664) ve Hasan Alaybeyi'dir. Kadri Alaybeyi (ö. 1737) ile Rüstem Alaybeyi Ali Paşa'nın oğullarıdır; Kurt Alaybeyi ise İsmail Paşa'nın oğludur. Kadri Alaybeyi'nin¹³¹ nesli çoğalarak günümüze Ustikolina Çengiçleri olarak gelmiştir. Bu kola mensup bugünkü torunlar tarafından İsfendiyâr Bey'e kadar ulaşan soy şecere bilgileri eksiksiz ve kesintisiz bir şekilde tespit edilerek neşredilmiştir.¹³² Senad Çengiç'in verdiği bilgiye göre söz konusu kaydı dikkatle ve eksiksiz tutarak muhafaza eden ikinci bir kol bilinmemektedir.¹³³ Görebildiğimiz kadarıyla İsmail Paşa ile başlayan ve Bursa'da İlova'lara kadar gelen nesil silsilesi de muhafaza edilip kayda geçirilmiştir.¹³⁴

3.3. "Çengiç" İsmine Dair

Yukarıda değinildiği gibi Çengiçlerin dedesi Kara Osman Bey Bosna'ya intikal etmeden önce bir müddet Çankırı'da kaldığı için aile efradının ilk önce Çankırılızadeler, sonradan Çengi-zadeler soyadını aldıkları belirtilmiştir.¹³⁵

¹²⁸ Bk. Woods, *Akkoyunlular*, 330.

¹²⁹ Bk. Şeref Han, *Şerefname-Kürt Tarihi*, 228-30.

¹³⁰ Woods, *Akkoyunlular*, 156, 330.

¹³¹ Bk. Ekler: Ek 9.

¹³² Detaylı bilgi için bk. "Prilog 1: Porodično Stablo Čengića", *Čengići - Zbornik Radova*, ed. Džemal Čengiç (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024), 429-33.

¹³³ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 45.

¹³⁴ Bk. Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 38-40.

¹³⁵ Kreşevlâkoviç, *Čengiç Beyleri*, 21.

Kreşevlâkoviç'in kaydettiği bu bilgiyi Gökbilgin de teyit etmektedir. Buna göre Çankırılı "Çankırılıç (Çangrılıci)" şeklindeki tanımlama zaman içinde "Çengiç"e dönüşmüştür.¹³⁶ Dolayısıyla Boşnakça "Çankırı'dan gelenler", "Çankırılılar", "Çankırı'dan gelenlerin oğulları" gibi anlamları ifade eden kelimenin, zaman içinde telaffuz açısından bozulup sadeleşerek "Çengiç" halini aldığı söylenebilir.

Öte yandan Çengiçlerin Çankırı macerası düşünüldüğünde; aslında bu sürecin, kendilerini Çankırılı diye tanımlayacakları kadar uzun bir zamanı kapsamadığı sonucuna ulaşmak da mümkündür. Nitekim Pîr Mansûr'dan itibaren yaklaşık beş yüz yıl Eğil/Diyarbakır bölgesiyle yoğrulan bir neslin Yavuz döneminden itibaren Bosna'ya gelişine bakılırsa; kabaca 1515-1530 arası takriben on beş yılda böyle bir dönüşümün ortaya çıkması zor görünmektedir. Bu da Çengiç isminin kökenine dair önemli bir diğer ihtimali akla getirmektedir. Kanaatimizce Avrupa'ya Osmanlı adına cihat etmeye gönderilen, aynı zamanda akıncı beyleri olarak görev yapan bu kahraman sülâleye "Çengiç" denilmesi, daha ziyade onların savaşçı özelliklerinden dolayıdır. Etimolojik kökeninde kuvvetle muhtemel "Cenk" kelimesinin bulunduğu anlaşılan "Çengiç" adı; cenkçi, savaşçı, akıncı anlamındadır. Farsça asıllı olup zamanla Türkçeleşen ve düşman ile muharebe etmek anlamına gelen *Cenk* (جنگ) kelimesinden¹³⁷ -cı/-ci yapım eki ile türetilmiş "Cenkçi" isminin zaman içinde "Çengiç"e dönüşmüş olması son derece makul görünmektedir.

Netice itibarıyla bahis mevzuu iki ihtimali birleştirmek de mümkündür. Buna göre "Çengiç" soyadının "Çankırı bölgesinden Bosna'ya gönderilen cenkçi, savaşçı, cengaver insanlar / bu insanların nesli, çocukları" anlamında kullanılmış olduğunun söylenmesi, kanaatimizce hem tarihsel hem de etimolojik açıdan yanlış olmayacaktır.

3.4. Bosna Tarihinde Asil Bir Hanedan

Eğil beylerinin torunları olan, Boşnak halk edebiyatında kahramanlıklarından söz edilecek kadar bu milletle iç içe geçmiş bulunan Çengiçlerin¹³⁸ serüveni, din ü devlet hizmetinde parlak sayfalarla dolu bir şekilde günümüze kadar gelmiştir. Detayları geniş hacimli çalışmalara konu olması gereken pek çok akında ve savaşta yararlılık gösteren Çengiçler, Osmanlı Devleti adına asırlar boyu nice hizmetlerde bulunmuş, nice kahramanlıklara imza atmıştır.

Çengiçler Bosna'da en büyük/kalabalık *Bey* ailesi olup Osmanlı Devleti'ne pek çok paşa, beylerbeyi, mütesellim, alaybeyi gibi yüksek dereceli memurlar ve

¹³⁶ Gökbilgin, "Önsöz", 11.

¹³⁷ Hüseyin Remzi Altınbilek, *Lügat-i Remzî*, direktör Ali Birinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1:398.

¹³⁸ Bk. Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 18; Gökbilgin, "Önsöz", 10.

yine devlet hizmetinde bulunan daha başka küçük rütbeli nice memurlar yetiştirmiştir.¹³⁹ Bir önceki başlık altında verilen nesep silsilesi ile ilgili bilgilerden de bu durum net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bosna-Hersek'in akıncı beylerinden olan¹⁴⁰, aynı zamanda eyalet sipahisi olarak da görev yapan Çengiçler; Venedik, Avusturya, Rusya ve Karadağ ile yapılan savaşlarda korkusuz kahramanlar olarak temayüz etmiştir.¹⁴¹ Bu çerçevede Çengiçlerin genel anlamda asker, zaim ve tımar sahibi olarak devlet görevi yaptığını söylemek mümkündür. Yerleştikleri her yerde savunma ve gözetleme amaçlı inşa edilmiş kuleli yahut kulesiz ocakları olan bu sülaleden¹⁴² pek çok şahsiyet çeşitli görevler ve muharebeler esnasında şehit düşmüştür.¹⁴³ Örneğin II. Viyana Kuşatmasında (1683) Çengiçler yirmiden fazla şehit vermiştir.¹⁴⁴

Kreşevlâkoviç ilgili eserinin "Devlet Hizmetinde Bulunmuş Olan Çengiçler" başlığı altında, daha önce bazılarının adı geçen zevâta dair bulabildiği bilgileri kaydetmiştir. Bu bölüm otuz sayfa olup küçük çaplı eserin yarısından fazla bir kısmını teşkil etmektedir.¹⁴⁵ Oğuzoğlu da önemli gördüğü bazı isimlerle ilgili bilgiler vermiştir.¹⁴⁶ Senad Çengiç ise daha detaylı bilgiler vermektedir.¹⁴⁷ Pek çok tarihî kaynakta ve arşiv belgelerinde Çengiç beylerine mensup devlet ve siyaset adamlarıyla ilgili gerek doğrudan gerekse satır arası pek çok bilginin verilmiş olduğu muhakkaktır. Ne var ki bu bilgiler verilirken onların Çengiç beylerinden olma vasfı öne çıkarılmamış ise -ki böyle bir şey genel tarih yazımında gerekli değildir- ilgililerin dikkatlerini çekmeyecektir. Dolayısıyla bu alanda geniş ve derin araştırmaların yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın bu başlığı kapsamında Çengiç hanedanına mensup en önemli isimler hakkında bazı kısa bilgiler verilecektir. Daha fazlasına talip okuyucular ise ilgili kaynaklarda daha geniş bilgiye ulaşabilirler.

İsfendiyâr Bey'in dördüncü göbekten torunu olan Ali Paşa Çengiç üç tuğ sahibi olup Bosna'nın en yetenekli askeri liderlerinden ve savaşçılarından biri ve son derece önemli diplomatlardandır. 1664'te şehit düşmüştür.¹⁴⁸

¹³⁹ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 18. Bosna'daki toprak sahibi hanedan ailelerle ilgili detaylı bilgi için bk. Kamberović, *Begovski Zemljišni Posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918 Godine*, 231-476.

¹⁴⁰ Çal, "Bosna-Hersek Üstikolina Şehri Çengiç Ocağı Mezar Taşları", 11.

¹⁴¹ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 18.

¹⁴² Kreşevlâkoviç, 18.

¹⁴³ Hrvatska Enciklopedija, "Čengići", 224.

¹⁴⁴ Čengić, "Porodica Čengić od dolaska u Bosnu", 71.

¹⁴⁵ Bk. Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 34-64.

¹⁴⁶ Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 33-40.

¹⁴⁷ Čengić, "Porodica Čengić od dolaska u Bosnu", 46-131.

¹⁴⁸ Bk. Ali Paşa hakkında detaylı bilgi için bk. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Altıncı Kitap, 358-59; Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, 76;

Üç tuğ sahibi olan İsmail Paşa, Ali Paşa'nın küçük kardeşidir. Tarihi kaynaklarda "Boşnak İsmail Paşa" diye anılan bu zât sadrazamlığa yükselmiş, Sultan IV. Mehmed'in iki kez vekâletini yapmış, Bosna'nın veziri/beylerbeyisi, Macaristan ve Erdel'deki (Transilvanya) tüm Osmanlı kuvvetlerinin komutanı rütbesiyle devlet hizmetine devam etmiş, ağabeyi gibi 1664'te şehit düşmüştür.¹⁴⁹

İki tuğ sahibi olan Durmuş Paşa, İsfendiyâr Bey'in altıncı göbekten torunudur. 1688-1703 tarihleri arası Hersek alaybeyliği yapmış ve ardından Hersek Paşası olmuş, 1716'da şehit düşmüştür.¹⁵⁰

Durmuş Paşa'nın oğlu I. Bekir Paşa sülalenin önde gelen kahramanlarındandır. Hersek alaybeyliği, Hersek sancakbeyliği, Bosna veziri kaymakamlığı ve Bosna ordusu başkomutanlığı yapan bu zât babası gibi iki tuğ sahibidir. 1737'de şehit düşmüştür.¹⁵¹

Durmuş Paşa'nın oğlu Ömer Paşa 1716 yılında babasının şehadetinden sonra Hersek sancakbeyi olmuştur. Daha sonra Trabzon'da mutasarrıf iken 1730'larda Osmanlı-İran savaşları esnasında şehit düştüğü belirtilmektedir.¹⁵²

Durmuş Paşa'nın oğlu Murad Paşa 1737 yılında Hekimoğlu Ali Paşa tarafından "Bey" ünvanıyla Hersek mütesellimliğine atanmış; aynı yıl vuku bulan Banya Luka Muharebesi'nden sonra Yeni Pazar şehri Avusturyalılar tarafından işgal edilince bu zât tarafından kurtarılmış ve isyan eden gruplar itaat altına alınmıştır.¹⁵³

Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 35-40; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 46-58; Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 35; Hrvatska Enciklopedija, "Čengiçi", 224.

¹⁴⁹ Bk. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, 76; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 42, 58-66; İsmâil Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 3:426, 434-36; Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983), 5:406; İnönü/Türk Ansiklopedisi, ed. A. Dilâçar (Ankara: Maarif Vekaleti, 1956), md. "Budin Eyaleti", 8:311; İnönü / Türk Ansiklopedisi, ed. A. Dilâçar (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1960), md. "Cezayir", 10:324.

¹⁵⁰ Bk. Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 40; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 42, 75-76; Hrvatska Enciklopedija, "Čengiçi", 224; Čengiç, *Čengiçi - Zbornik Radova*, 432-33.

¹⁵¹ Bk. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, 90, 94; Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 42-45; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 42, 75, 90-92; Imamović, *Historija Bošnjaka*, 294, 297; Hrvatska Enciklopedija, "Čengiçi", 224.

¹⁵² Bk. Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 39-40; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 86.

¹⁵³ Bk. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, 99, 101; Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 41-42; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 95; Imamović, *Historija Bošnjaka*, 302; M. Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17:166-68.

I. Bekir Paşa'nın oğlu olan Zafer Paşa 1777 ve 1785'te Bosna valiliğine vekalet etmiştir.¹⁵⁴ Zafer Paşa'nın oğlu II. Bekir Paşa ise 1800 yılı civarında vefat etmiştir.¹⁵⁵

I. Bekir Paşa'nın küçük oğlu olan Cafer Paşa, İsfendiyâr Bey'in sekizinci göbekten torunudur. Vezir rütbesi taşıyan iki Bosna valisinin kaymakamlığını¹⁵⁶ yapmış olan bu zât; 1755'te Hersek mütesellimi, 1777'de Klis mutasarrıfı olmuş ve 1783'e kadar bu vazifede kalmıştır.¹⁵⁷

Salih Alaybeyi'nin oğlu, Zeynel Bey'in torunu olan Zülfikar Paşa Çengiç, dünyaya geldiği yere izafeten "Miljevinalı Paşa" diye anılmıştır. 1813'te paşa rütbesine sahip olan Zülfikar Paşa Sırbistan muharebelerine katılmıştır. Bu zâtın Bosna'daki torunları "Zülfikarpaşıç", İstanbul'a göçen torunları ise "Akkoyunlu" soyadını kullanmıştır.¹⁵⁸

19. yüzyılın en büyük Boşnak kahramanı ve savaşçısı olduğu söylenen İsmail Ağa Çengiç 1778 yahut 1780 tarihinde Foça bölgesinde doğmuştur. Çengiçlerin tarihinde adından belki de en çok söz edilen kişidir. Bu zât Sırp ayaklanmasında ve diğer bazı savaşlarda büyük yararlılıklar göstermiş 1832'de Brnjac ve Saraybosna yakınlarında gerçekleşen savaşlara katılmıştır. Göstermiş olduğu yararlılıklardan dolayı 1832 yılı sonunda İstanbul'da padişah tarafından kendisine "kapıcıbaşı"lık tevcih olunmuş ve kaydıhayat şartıyla Gatsko mütesellimliği vazifesi verilmiştir. Genç sayılacak bir yaşta pusuya düşürülen bu zât 5 veya 6 Ekim 1840 günü şehit edilmiş, ardından kesilen başı Cetinje/Çetinye şehri başpiskoposuna gönderilmiştir. O hayattayken hakkında şiirler yazıldığı gibi; bir halk ozanı onun kahramanlığını ve ölümünü anlatan bir şarkı/şiir yazmış ve İvan Mažuranić onu 1845'te yeni yazılan bir destan olarak seslendirmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (od g. 1463-1850), 108, 111; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 101.

¹⁵⁵ Bk. Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 101 vd.; Kreševlâković, *Čengiç Beyleri*, 49; Hrvatska Enciklopedija, "Čengići", 224.

¹⁵⁶ Buradaki "kaymakam"; "vali vekili" anlamında kullanılan bir ünvan olup yerinde bulunmayan devlet görevlisinin vekaletini yapan kişi; kaim-i makam, yani makamı dolduran vekil anlamındadır. Bk. Yücel Özkaya, "Kaymakam", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022), 25:84-85.

¹⁵⁷ Bk. Kreševlâković, *Čengiç Beyleri*, 45-46, 54; Čengiç, *Čengići - Zbornik Radova-*, 432-33.

¹⁵⁸ Bk. Kreševlâković, *Čengiç Beyleri*, 46-49.

¹⁵⁹ Bk. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (od g. 1463-1850), 147; Šišić, "Pogibija Smail-Age Čengića", 170; Kreševlâković, *Čengiç Beyleri*, 25-26, 55-61; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 107; Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 40-49; Hrvatska Enciklopedija, "Čengići", 224; Imamović, *Historija Bošnjaka*, 336; Mehmet Esen, "Alp Er Tunga'dan İsmail Ağa Çengiç'e Ağıt Geleneği", *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, ed. Mehmet Esen (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 62-70.

İsmail Ağa Çengiç'in oğlu Dedağa/Derviş Çengiç (ö. 1876) 1823 yılı civarında Gatsko'nun Lipnik Köyü'nde doğmuş, 1851'den itibaren Bosna valisi Ömer Paşa tarafından Karadağ sınırını koruyan muhafız teşkilatına kumandan olarak atanmıştır. 20 yıl bu vazifeyi yapan Dedağa'ya 1869'da paşa ünvanı verilmiştir.¹⁶⁰

Ali Galip Paşa, Dedağa Çengiç'in büyük oğludur. Babasının vefatından sonra kendisine paşa ünvanı ve emirü'l-ümera payesi tevcih olunmuştur. 1886'da Sarayevo'da vefat etmiştir.¹⁶¹

Osman Mazhar Paşa, Dedağa'nın ortanca oğludur. Babasının vefatından sonra, 1876'da henüz bir delikanlı iken kendisine kapıcıbaşılık fahri ünvanı tevcih olunmuştur. Araştırma ve yazı işleriyle de meşgul olan bu zât, Bosna'da yetişmiş sadrazamları konu alan etüdü (*Nada Mecmuası*, 1895) ve "1737 Yılı Banya Luka Muharebesi" adlı şiiri Türkçe'ye çevirip İstanbul'da neşretmiştir.¹⁶²

Yukarıda bahsi geçenlerden İsmail Ağa Çengiç'in haricindekiler en yüksek rütbe olan paşalığı ihraz etmiş olan devlet adamlarıdır. Bu zevâtin haricinde de çeşitli devlet-ordu kademelerinde görev almış, kahramanlık göstermiş, şehadet makamına erişmiş nice şahsiyetler bulunmaktadır.

İsfendiyâr Bey'in dördüncü göbekten torunu, Ali Paşa'nın kardeşi olan Bahşi Bey kahraman komutanlardandır.¹⁶³ 1708'de Ruslara karşı Besarabya'ya¹⁶⁴ giden orduya kumanda eden Hasan Alaybeyi Çengiç,¹⁶⁵ Ali Paşa'nın küçük kardeşidir.¹⁶⁶ Hersek Alaybeyi olan bu zât 1711 yılında Prut Seferi'ne iştirâk etmiş; Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa ile Rus Çarı Deli Petro arasında elçilik görevinde bulunmuştur.¹⁶⁷ Ali Paşa'nın oğlu Kadri Alaybeyi (ö. 1737)¹⁶⁸ ise 18. yüzyılın başında Boriya veyahut Ratalji'den Ustikolina'ya geçip burada bir ocak ve iki kule yaptırmış, bu suretle Çengiçlerin yeni bir kolunun temelini atmıştır.¹⁶⁹ Bu zât Kandiye Kuşatması'nda babasının komuta ettiği Hersek ordusunda yer almış, esir düşmüş, düşman topraklarına götürülmüş ve daha sonra esir değişimi

¹⁶⁰ Bk. Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 49-51; Hrvatska Enciklopedija, "Çengiçi", 224; Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 124-26.

¹⁶¹ Bk. Bašagić, "Najstariji ferman begova Čengića", ed. Čengiç, 295; Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 51-52.

¹⁶² Bk. Bašagić, "Najstariji ferman begova Čengića", ed. Čengiç, 295; Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 52; Hrvatska Enciklopedija, "Čengiçi", 224.

¹⁶³ Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, 76.

¹⁶⁴ Prut ve Dinyester nehirlerinin arasında yer alan ve günümüzde Moldova'nın yer aldığı tarihi bölgedir.

¹⁶⁵ Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, 90.

¹⁶⁶ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 69.

¹⁶⁷ Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 35.

¹⁶⁸ Čengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 70.

¹⁶⁹ Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 35.

yoluyla serbest bırakılmıştır ki bu olay halk arasında “Kâfir Diyarından Ferman” adlı halk türküsünde anlatılmıştır. Yüz yaşını aşkın bir ömür süren, güçlü ve cesur bir savaşçı olarak tarihe geçen Kadri Alaybeyi daha sonra Hersek paşası olacak Durmuş Bey ve Ahmet Beylerin babasıdır.¹⁷⁰

Özi Savaşı’yla ilgili kayıtlarda I. Bekir Paşa’nın haricinde Çengiçlerden üç kişiden daha söz edilmektedir. Bunlar Ahmet Paşa, Bekir Paşa’nın kardeşi Yahya Kaptan ve oğlu Kara Osman Bey’dir. Ahmet Paşa esir alınmış ve esaret altındayken vefat etmiştir. Tahminen on altı yaşında olan Osman Petersburg’a götürülmüştür ki orada izi kaybolmaktadır.¹⁷¹ Yahya Kaptan’ın şehit olduğu bilgisi doğru olmayıp yedi yıl esaretten sonra Bosna’ya dönmüştür. Özi’de bulunan Çengiçlerden sadece onun geri döndüğü belirtilmektedir.¹⁷² Bu zât sülalenin Ustikolina civarında bulunan Ocak köyüne yerleşen koluna mensup öncü bir şahsiyettir.

Yahya Kaptan’ın oğlu Ahmed, Bosna sipahilerinin alaybeyiliği vazifesini icra etmiştir. Ahmed Bey’in (ö. 1796) torunu, Şehsuvar Ali Bey’in oğlu Murad Sıdkî Bey (ö. 1871) ise Ali Paşa Rıdvanbegoviç’in (ö. 1851) mühürdarlığını yaptığı için “Mühürdar Bey” diye anılmıştır.¹⁷³

Zülfikar Paşa Çengiç’in yaklaşık yüz yaşına kadar yaşamış olan torunu Hacı Hüseyin Bey (ö. 1935) Foça bölgesi Çengiçlerinin en meşhurlarından olup hem çeşitli muharebelere katılmış hem de Foça kaymakamlığı yapmıştır.¹⁷⁴

Sadece Osmanlı döneminde değil sonrasında da bu ailenin hem liderlik pozisyonu hem devlet hizmeti devam etmiştir. Örneğin yakın zamanda vefat eden Hasan Çengiç (ö. 2021) de bu ailenin önemli temsilcilerinden, Bosna’nın ileri gelen devlet adamlarından ve Aliya İzzetbegoviç’in (ö. 2003) yakın çalışma arkadaşlarındandır.¹⁷⁵ Senad Çengiç’in ifadesiyle ailenin en az otuz üyesi Bosna

¹⁷⁰ Čengiç, “Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu”, 69-70.

¹⁷¹ Bk. Bašagić, “Najstariji ferman begova Čengića”, ed. Čengiç, 293; Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, 94; Kreševlâković, *Čengiç Beyleri*, 44.

¹⁷² Čengiç, “Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu”, 92-93, 98-99.

¹⁷³ Bk. Kreševlâković, *Čengiç Beyleri*, 62; Čengiç, “Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu”, 127-31.

¹⁷⁴ Bk. Kreševlâković, *Čengiç Beyleri*, 48-49.

¹⁷⁵ Bk. Aliya İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, 2. bs, çev. Alev Erkilet vd. (İstanbul: Klasik, 2003), 35-59. Aliya İzzetbegović ile *Demokratik Eylem Partisi*’nin (SDA) kurucularından olan Hasan Çengiç, Bosna Hersek’te *Genç Müslümanlar* hareketine yönelik davada İzzetbegović ile beraber yargılanarak 9 yıl hapse mahkum edilmiştir. Çengiç 1992-1995 arası yaşanan savaş sırasında önemli görevler üstlenirken, savaşın hemen ardından Bosna Hersek Federasyonu Savunma Bakan Yardımcılığı görevini yürütmüştür. Hasan Çengiç, Bosna Hersek İslam Birliği’nde Meclis Başkanı olarak da görev yapmıştır. Bk. Anadolu Ajansı, “Aliya İzzetbegović’in dava arkadaşı Hasan Çengiç ebediyete uğurlandı”, 8 Kasım 2021 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aliya-izetbegovicin-dava-arkadasi-hasan-cengic-ebediyete-ugurlandi/2414982>, (Erişim: 04.07.2025); Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim

savunmasının (1992-1995) örgütlenmesinde en başından itibaren çeşitli şekillerde yer almış¹⁷⁶; ancak Hasan Çengiç her konuda ön saflarda olmuştur. Vatansever güçler kısa bir sürede ciddi bir silahlı kuvvete dönüşerek Bosna-Hersek Cumhuriyeti Ordusu'nu oluştururken Hasan Çengiç komuta kademelerinin kurulmasından hemen sonra, dayatılan uluslararası ambargolara ve çeşitli saldırganlıklara rağmen her türlü savunma ihtiyacının dış lojistiği için kilit bir rol üstlenmiştir.¹⁷⁷

Çengiçler sadece siyaset, askeriye ve yönetimle sınırlı kalmayarak ilim ve sanatta da ileri gelen şahsiyetler yetiştirmiştir. Örneğin yukarıda bahsi geçen Murad Sıdkî Bey pek çok mushaf istinsah eden mükemmel bir hattattır. İstinsah ettiği ve imzasını "Derviş Murad Sıdkî" diye attığı mushaflardan biri hâlâ Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.¹⁷⁸ Zülfikar Paşa'nın oğlu Yusuf Bey, 1866 yılında yazdığı ve birkaç defa basılan "Adviya" başlıklı dini ve didaktik manzum eseriyle şöhret kazanmıştır.¹⁷⁹ Bu makalede farklı eserlerinden faydalandığımız muallim-müderris, tarihçi ve şair Safvet-Beg Başıaç (1870-1934) dergiler çıkarmış, dernekler kurmuş bir entelektüeldir.¹⁸⁰ Husnija Cengic (Hüsniya Çengiç) de Boşnak Edebiyatı'nda iz bırakan meşhur şairlere ikinci bir örnektir.¹⁸¹

Şüphesiz ki Çengiçlere mensup daha başka pek çok şahsiyet bulunmaktadır. Yukarıda birkaç satırla dahi olsun kendilerinden söz edebildiğimiz zevât, bu geniş hanedan mensupları içinde kendileri hakkında kayda geçen bazı bilgilerin mevcut olduğu isimlerdir.

3.5. Günümüzde Çengiçler: Köklerin İzinde

Asırlar süren Bosna macerasının ardından tekrar İstanbul'a dönen ve Anadolu'ya yerleşen bazı Çengiçlerin olduğu bilinmektedir. Bursa bu konuda öne çıkan bir merkez olmuştur. Daha önce İsmail Ağa Çengiç'ten söz edilmişti. Bu zâtın üç kızıdan biri olan Kâmile Hanım 1858-1861 yılları arasında Bosna veziri olan Osman Mazhar Paşa Süleymanpaşic ile evlenmiş; vefatından sonra büyük serveti oğlu Haydar Bey'e¹⁸² geçmiştir. İsmail Yümni Bey 1900'lerin

Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Hasan Çengiç'in eşine tâziye telefonu", 11 Kasım 2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogandan-hasan-cengicin-esine-taziye-telefonu>, (Erişim: 06.08.2025).

¹⁷⁶ Bunların arasında Senad Çengiç'in kendisi de vardır.

¹⁷⁷ Detaylı bilgi için bk. Çengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 159-64.

¹⁷⁸ Bk. Kreşevlâković, *Çengiç Beyleri*, 62; Çengiç, "Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu", 127-31.

¹⁷⁹ Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 36.

¹⁸⁰ Fahri Kaya, *Boşnak Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 39.

¹⁸¹ Kaya, 30.

¹⁸² Bu zât hakkında detaylı bilgi için bk. Oğuzoğlu, "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü", 47-49.

başında Bursa'ya yerleşen Haydar Bey'in oğludur.¹⁸³ Bu zât önce İstanbul'a yerleşmiş; ancak annesi ve kızı burada art arda vefat edince (1880) Bursa'ya taşınmıştır.¹⁸⁴ 1878-1914 tarihleri arasında yaklaşık yüz bin Müslüman Boşnakın tedricen Türk hakimiyetindeki topraklara göç ettiği bilinmektedir.¹⁸⁵

Kreşevlâkoviç'in eserinde, kendi zamanı itibarıyla İsmail Ağa Çengiç'in ahfâdından hayatta iki erkek ve üç kadın olduğundan; bahis mevzuu iki erkekten biri olan İsmail Yümni Bey oğlu Rüstem Rıza Bey İlova'nın (ö. 1966) halen Bursa'da yaşadığından bahsedilmektedir.¹⁸⁶ Rıza Bey'in büyük kızı Selma İlova Bosna 1999'da İstanbul'da; küçük kızı ve ailenin yaşayan son çınarı Leyla İlova¹⁸⁷ ise 2022'de Bursa'da vefat etmiştir. Bu hanımefendinin vefatı bir yerel basın sitesinde, "*Bursa Eski İl Kültür Müdürü ve Bursa Kent Müzesi Çengiç koleksiyonunun başışçısı kıymetli Leyla İlova hayatını kaybetti.*" şeklinde duyurulmuştur.¹⁸⁸ İlova eski fotoğraflardan günlük eşyalara, tıslımlı gömleklerden sancaklara ve silahlara kadar son derece önemli tarihi eserleri ihtiva eden bir koleksiyonu Bursa Kent Müzesi'ne bağışlamıştır. Bu bağış vesilesiyle Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından bir sergi düzenlenmiş ve bir katalog yayımlanmıştır. Bizim de bu çalışmada istifade ettiğimiz katalogda aile hakkında detaylı pek çok bilgi bulunmaktadır.¹⁸⁹ Bugün Bursa dışında farklı il ve ilçelerde Çengiç hanedanına mensup Türk vatandaşları bulunmaktadır.

Günümüz Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin vatandaşı olan Çengiçler ise ülke tarihinin en meşhur ve değerli hanedanına¹⁹⁰ mensubiyetin onurunu taşıyarak yaşamlarına devam etmektedir. Yukarıda "*Čengići -Zbornik Radova-*" adlı çok yazarlı eserin vücuda gelmesine kısaca değinilmişti. Editörlüğü üstlenen Cemal Çengiç (Džemal Čengiç)'in daha önce bahsi geçen "*Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi*" adlı çalışmaya muttali olması, yazarıyla iletişim kurması ve ardından Türkiye'ye gelerek Diyarbakır/Eğil'deki köklerini adeta yeniden keşfetmesiyle kisve-i tab'a bürünen

¹⁸³ Rıza İlova, babası ve dedesi hakkında detaylı bilgi için bk. "*Çengiçler Bursa'da*", *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, ed. Mehmet Esen (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 100-113.

¹⁸⁴ Oğuzoğlu, "*Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü*", 47.

¹⁸⁵ Ayşenur Bilge Zafer, "*Bosna'dan Bursa'ya Göçler*", *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, ed. Mehmet Esen (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 51.

¹⁸⁶ Kreşevlâkoviç, *Çengiç Beyleri*, 59, 61.

¹⁸⁷ Bu iki isim hakkında detaylı bilgi için bk. "*Çengiçler Bursa'da*", 115-22.

¹⁸⁸ Bursa'da Bugün, "*Bursa'da Çengiçlerin son temsilcisi Leyla İlova hayatını kaybetti*", 13 Kasım 2022 <https://www.bursadabugun.com/haber/bursa-da-cengiclerin-son-temsilcisi-leyla-ilova-hayatini-kaybetti-1560890.html> (Erişim: 16.05.2025).

¹⁸⁹ Esen, *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 15-144.

¹⁹⁰ Bk. Čengiç, "*Porodica Čengiç od dolaska u Bosnu*", 27.

kitabın Bosna tarihi ve Çengiçler açısından ziyadesiyle önemli olduğu burada belirtilmelidir.

Cemal Çengiç ve babası Senad Çengiç, İstanbul'un ardından Balıkesir ile başladıkları ziyaret turunda özellikle Pîr Mansûr'un kabrini, Eğil'deki diğer tarihi eser ve mekanları, ayrıca bölgedeki Akkoyunlu eserlerini görmek üzere Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa'yı kapsayan geniş bir alanı gezdiler. Senad Çengiç'in bu geziyi anlatan notları da yukarıda bahsi geçen kitapta "Zabilješka sa putovanja u Gornju Mezopotamiju prapostojbinu familije Čengiđ 7-15. oktobar 2023 / Çengiç Ailesinin Atalarının Yurdu Olan Yukarı Mezopotamya'ya Yapılan Geziden Notlar" başlığıyla yayımlandı.¹⁹¹

Bosna-Hersek'te yaşayan Çengiçlerin bazı fertleriyle, Diyarbakır/Eğil kökenli amcazâde Boşnaklarla tanışmak; gerek 7-8 Ekim 2023 tarihlerinde onları Balıkesir'de ağırlamak, gerekse 2024'ün Kasım ayı sonunda Saraybosna'da kendilerine misafir olma imkânı bulmak, bu makalenin yazarı için son derece keyifliydi. Kendilerine Diyarbakır'da bizzat eşlik edemedim; ancak Eğil beylerinin halen Diyarbakır'da yaşayan torunları elbette ki bu seyahatte onları yalnız bırakmadılar. 30 Kasım 2024'te yapılan lansmanına hem bölüm yazarı sıfatıyla hem de Bosna basını tarafından "Gorduk: Autor teksta od koji je pokrenuo istraživački proces / Gördük: Araştırma sürecini başlatan metnin yazarı"¹⁹² şeklinde tavsif edilerek katılmak; yanı sıra tam on yıl önce yaptığı bir çalışmanın yurtdışında verdiği meyveyi yerinde görmek, bendeniz için tarifsiz bir mutluluk vesilesi teşkil etti ve unutulmaz bir hatıra oldu.¹⁹³

Daha önce "Çengiç Beylerinin Şeceresi" başlığı altında Kadri Alaybeyi'nden (ö. 1737) söz edilmişti. Bu zât Çengiç hanedanının Ustikolina bölgesine yayılan kolunun büyük dedesidir. Durmuş/Durmuş Paşa (ö. 1717) ve Ahmet Paşa (ö. 1712) bu zâtın çocuklarıdır. Hasan Paşa, Ömer Paşa, Murat Paşa, Yahya Kaptan, I. Bekir Paşa (ö. 1737), Mehmet Alaybeyi ve Yusuf Alaybeyi ise Durmuş Paşa'nın evlatlarıdır. Yukarıda bahsi geçen Cemal Çengiç ve kitabın iki bölümünün yazarı olan babası Senad Çengiç, Durmuş Paşa'nın oğlu Yahya Kaptan'ın altıncı ve yedinci nesil torunları olup Bosna vatandaşları olarak yaşamlarını halen Saraybosna'da sürdürmektedir.¹⁹⁴ Yahya Kaptan'ın Özi savaşının ardından Bosna'ya geri dönen gazi kahramanlardan olduğuna

¹⁹¹ Senad Čengiđ, "Zabilješka sa putovanja u Gornju Mezopotamiju prapostojbinu familije Čengiđ 7 – 15. oktobar 2023", *Čengiđi - Zbornik Radova*, ed. Džemal Čengiđ (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024), 397-427.

¹⁹² Bk. PreporodInfo, "U Sarajevu predstavljen zbornik radova 'Čengiđi': Priča o porodici je priča i o dijelu historije naše zemlje", 30.11.2024, <https://preporod.info/bs/article/58405/u-sarajevu-predstavljen-zbornik-radova-cengici-prica> (Erişim: 23.06.2025).

¹⁹³ Bk. Ekler: Ek 10.

¹⁹⁴ "Prilog 1: Porodično Stablo Čengiđ", 433.

değınmiştık. Bu zâtın torunlarından olan ve ondan yaklaşık üç asır sonra yine aynı topraklarda yaşayan Senad Çengiç ise Bilge Kral merhum Aliya İzzetbegoviç'in silah ve fikir arkadaşlarından olup albay rütbesiyle Bosna savaşına katılmış bir gazidir.¹⁹⁵

Sonuç

Beş asrı aşkın süredir Avrupa'da varlık gösteren Çengiç Beyleri, Osmanlı Devleti'nin farklı etnik, coğrafi ve kültürel unsurları bütünleştirirken yerel güçleri merkeze entegre etme kapasitesinin dikkate değer bir tezahürüdür. Anadolu'nun güneydoğusunda, Mezopotamya'da boy veren dinî ve siyasî otoritenin bir dalı Bosna'da askerî ve idarî bir hanedan kimliği kazanmış; böylece hem coğrafya ve kültür hem de icra ettiği fonksiyon açısından önemli bir dönüşüm geçirmek suretiyle bugünlere kadar gelmiştir. Bu sülâle, köklerini sadece Anadolu topraklarına değil, daha da ötesinde İslâm'ın doğuş havzası olan Hicaz'a kadar götürebilecek nesebî bağlara sahiptir. Pîr Mansûr'la birlikte Anadolu'ya intikal edip şekillenen bu silsile, Bosna'da yepyeni bir tarihi, siyasi ve idari boyut kazanmıştır. İsfendiyâr Bey'e takdim edilmiş olan Akkoyunlu soyurgalı, Çengiç hanedanının kökenini tespit ve teyit ederken, onların bu belgeyi asırlar boyunca muhafaza etmeleri ise tarihî bilinç ve hafızadan kopmadıklarını göstermektedir. Aynı zamanda yerel tarih ile Osmanlı tarihi arasında bir köprü olan bu serüven, Anadolu-Balkan hattındaki derin ve çoğu zaman gözden kaçan tarihî bağların yeniden değerlendirilmesi gerektiğine de işaret etmektedir. Çengiçler süreç içerisinde bir yandan bölge halkıyla özdeşleşirken diğer yandan merkezi otorite/Dersaadet adına halk üzerinde yönetici-lider olma vasfını sürdürmüştür.

Çengiçlerin büyük dedesi Kara Osman Bey'in Bosna'ya 1550'lerde geldiğine dair bir delilin olmadığı görülmektedir. 1550'lerin başında vali olan Kara Osman Han ile Kara Osman Bey aynı kişi zannedildiği için hatalı bir tarih algısı oluşmuş; daha sonra söz konusu algının ortadan kalkması pek mümkün olmamıştır. Bu durumda Bosna'ya geliş tarihi olarak Yusuf Oğuzoğlu'nun 1521'de vuku bulan Belgrad fethinin hemen sonrasına, Senad Çengiç'in de bunu teyit eder şekilde 1520-1530 aralığına yapmış olduğu tarihlendirme makul görünmektedir. Öte yandan buna göre 1526 senesinde Mohaç'ta şehit olduğu aktarılan kırk kişinin sadece bey ailesine mensup olmadığı saptaması yapılabilir. Nitekim İsfendiyâr Bey yahut oğlu Kara Osman Bey Eğil'den sadece mahdut sayıdaki kendi ailesi ile değil Mirdâsî aşiretinden birkaç yüz kişilik maiyetiyle ayrılmış olmalıdır. Böylece bu aşiretin yurt edindiği beldelerden birinin neden Çankırı olarak tespit edildiği de yerli yerine oturmaktadır.

¹⁹⁵ Bk. Ekler: Ek 11.

Bosna'nın her köşesinde izi bulunan bu aile; zamanla Foça, Ustikolina, Ratalji gibi merkezlerden Saraybosna'ya kadar yayılarak devletin verdiği zeamet ve tımarlarla takviye edilmiş; aile mensupları paşalık, beylerbeyilik, sancakbeyilik, alaybeyilik gibi mühim vazifelere tayin olunmuştur. Bu noktada Ali Paşa Çengiç, İsmail Paşa, Durmuş Paşa, Bekir Paşa, İsmail Ağa Çengiç gibi şahsiyetler hem Osmanlı'nın askerî hareketlerinde hem de eyalet idaresinde üstlendikleri rollerle öne çıkmış; öyle ki bunların isimleri Boşnak halk şiirlerine ve kroniklere girmiştir. Şüphesiz ki bu mevkiler yalnızca bir liyakat neticesi değil; aynı zamanda gösterilen sadâkatin ve harplerde feda edilen canların bedeli olarak verilmiştir. Nitekim sadece Bosna'da değil Osmanlı'nın pek çok cephesinde şehit düşen Çengiçler, bu hanedanın devlet nezdindeki kıymetini daima teyit etmiştir. Nihayet son döneme gelindiğinde, Aliya İzzetbegoviç'in önderlik ettiği varlık ve özgürlük mücadelesinde yine Çengiçlerin en ön saflarda olduğu görülmüştür.

Bosna'da yaklaşık üç buçuk asır etkin bir şekilde idareciliğe devam eden Çengiç beylerinin, deyim yerindeyse bir ayaklarının İstanbul'da olduğu; Boşnakça ile birlikte çoğunun, özellikle paşa, vali, beylerbeyi gibi üst düzey devlet görevlilerinin Türkçe'yi de bildikleri hatta nadirattan da olsa kimi zaman Anadolu'da görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu da ata topraklarıyla olan bağlarının her zaman taze ve güçlü kalmasını sağlayan sebeplerden birini teşkil etmiştir. Yalnızca askerî sahada değil ilmî, edebî, kültürel ve siyasî mecralarda da iz bırakmış olan bu nesil; Çengiç, Zülfikarpaşıç, Paşıç, Paşagiç (Başagiç), Alaybegoviç, Kutaliya, Kadribegoviç, Budnjo, Avdibegoviç, Feyzalaybegoviç / Veyzalaybegoviç, Akkoyunlu ve İlova gibi soyadlarını kullanagelmıştır.

Günümüzde hanedanın tarihî mirasına sahip çıkanların başında Senad Çengiç ve oğlu Cemal Çengiç gelmektedir. *Çengiçi - Zbornik Radova* adlı hacimli eserin hazırlanmasına öncülük eden baba-oğul, mensup oldukları sülaleyle ilgili bu derli toplu kaynakla aynı zamanda Bosna'nın kültürel mirasına önemli bir katkıda bulunmuştur. Keza yapılan çalışma aile hafızasının yazılı hâle getirilmesiyle sınırlı kalmamış; Eğil beyleriyle olan köklü irtibatın fark edilmesine de vesile olmuştur. Bu faaliyet aynı zamanda Bosna-Hersek ile Türkiye arasında hem ilmî hem de kültürel ilişkileri takviye edici bir mahiyet taşımaktadır ki bu yönüyle bakıldığında, Çengiç ailesinin tarihî serüveni yalnızca geçmişe dair bir inceleme konusu değil; yaşayan temsilcileriyle hâlen devam eden bir hafıza inşasıdır.

Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki 2014'te yayımlanan *"Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi"* adlı çalışmanın tam on yıl sonra; hem önemli bir sülalenin kendi köklerini keşfetmesine hem de yurtdışında bir kitabın basılmasına vesile olmak suretiyle verdiği meyve, Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olan ülkemizde yapılan akademik

yayınların ne denli önemli, öncü ve motive edici olduğunu bir kere daha teyit etmiştir. Okuduğunuz bu makale de aynı meyvenin devamı niteliğindedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Etik Beyan

Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Ekler

Ek 1: Pîr Mansûr'un Türbe Kitabesi¹⁹⁶

Ek 2: Pîr Mansûr'un Türbesi (Dış Görünüm)¹⁹⁷

¹⁹⁶ Özel Arşiv

¹⁹⁷ Özel Arşiv

Ek 3: Pîr Mansûr'un Türbesi (İç Görünüm)¹⁹⁸

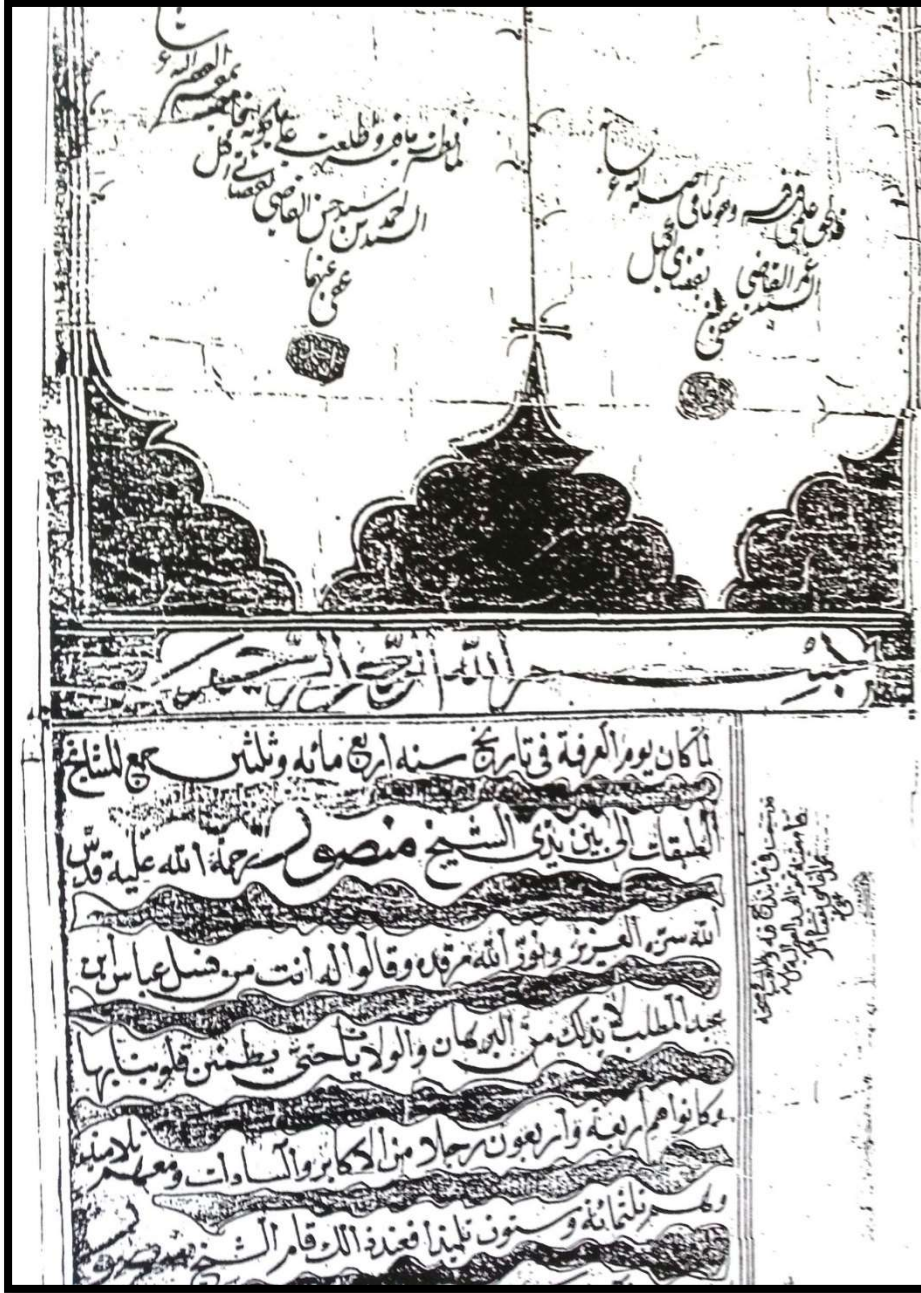
Ek 4: Pîr Mûsa Türbesi¹⁹⁹

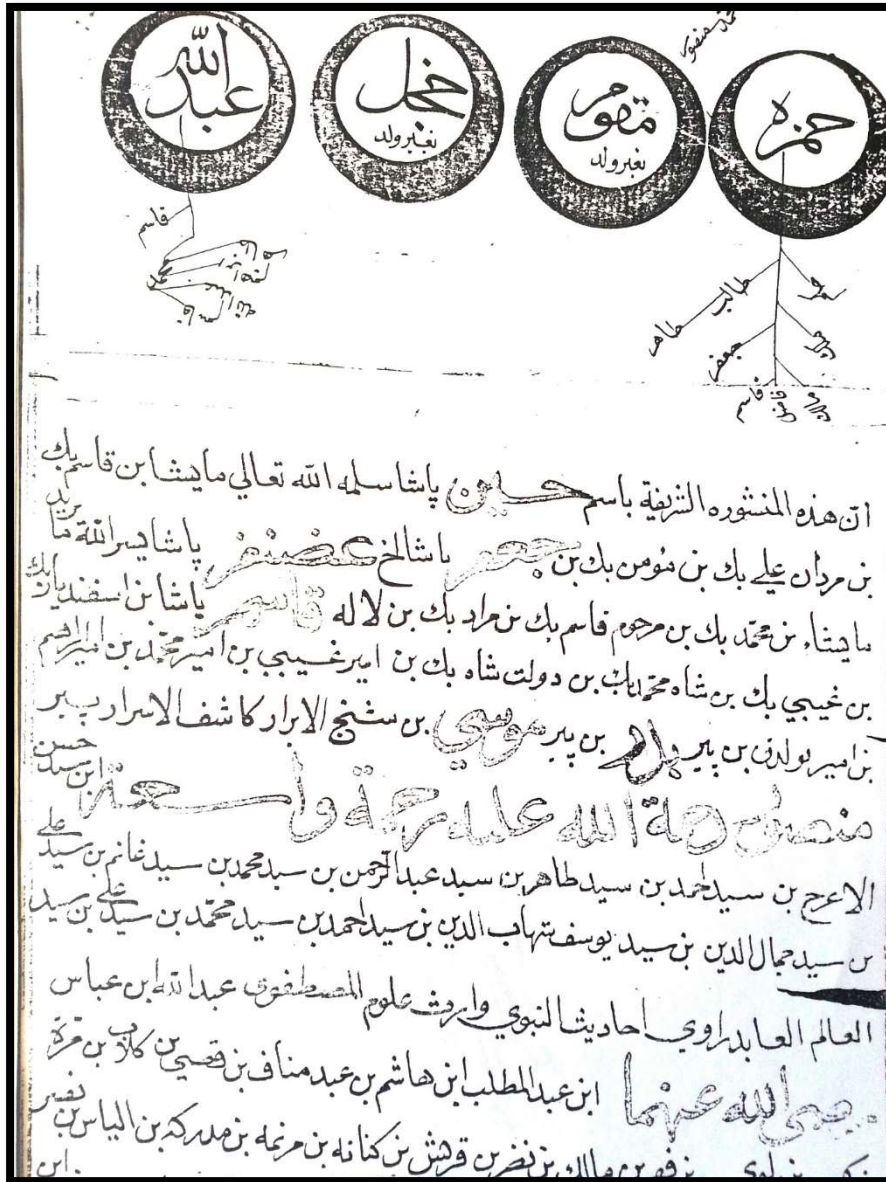
¹⁹⁸ Özel Arşiv

¹⁹⁹ Özel Arşiv

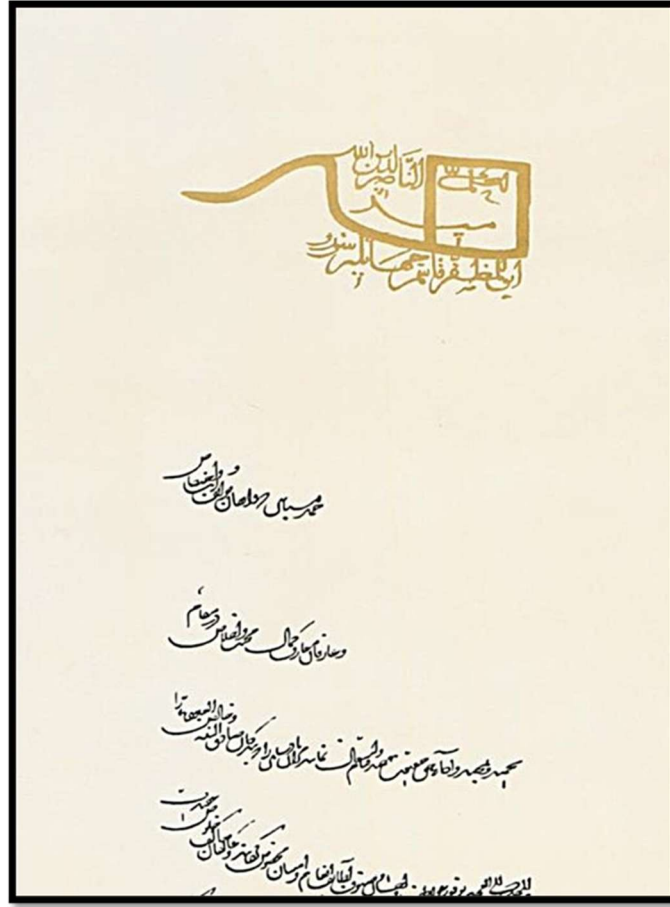
Ek 5: Eğil Beylerine Ait bir Şecere Nüshasının Giriş Kısmı²⁰⁰

²⁰⁰ Özel Arşiv

Ek 7: İsfendiyar Bey'e Verilen Fermanın Kâsım b. Cihangir Han'ın Damgası Bulunan Baş Tarafı²⁰²

Ek 8: Ustikolina Ocağı²⁰³

²⁰² Čengiđ, "Porodica Čengiđ od dolaska u Bosnu (1524-2024)", s. 24.

²⁰³ Čengiđ, "Porodica Čengiđ od dolaska u Bosnu (1524-2024)", s. 40.

Ek 9: Kadri Alaybeyi'nin (ö. 1737) Türbesi – Ustikolina²⁰⁴

Ek 10: (“Çengiçi -Zbornik Radova-” adlı eserin lansman programı. Saraybosna/Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Konferans Salonu²⁰⁵

²⁰⁴ Özel Arşiv.

²⁰⁵ [Soldan sağa: Cemal Çengiç, Medina Hadžihasanović Katana, Sedad Bešlija, Yunus Emre Gördük, Hamza Çengiç] 30/11/2024)

Ek 11: Saraybosna Ablukası Sırasında Havaalanının Altından 4 Ayda Kazılan 800 Metre uzunluğundaki Meşhur “Tunel Spasa-Kurtuluş/Umut Tüneli” nin Girişi²⁰⁶

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, Ali. “Tarhan”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40:19-20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Aktepe, M. Münir. “Hekimoğlu Ali Paşa”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17:166-68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

Alanoğlu, Murat. “Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.

Altınbilek, Hüseyin Remzi. *Lügat-i Remzî*. Direktör Ali Birinci. C. 1. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

Arslan, Hasan. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923) Diyarbakır Eyaleti/Vilayeti’nin İdari Teşkilatlanması”. İçinde *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, editör Oktay Bozan vd., 1:123-55. Ankara: Manas Yayınları, 2019.

Aydın, Nusret. *Diyarbakır ve Mırdasiler Tarihi*. İstanbul: Avesta, 2011.

²⁰⁶ [Soldan sağa arka sıra: Nihad Çengiç, Yunus Emre Gördük, Senad Çengiç, Cemal Çengiç, Hamza Çengiç. Ön sıra: Mustafa Çengiç ve Yahya Çengiç] 31/11/2024)

Bašagić, Safvet-Beg R. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*. Sarajevo: Vlastita Naklada, 1900.

Bašagić, Safvet-Beg. "Najstariji ferman begova Čengića". *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, sy IX (1897):437-46.

Bašagić, Safvet-Beg. "Najstariji ferman begova Čengića". İçinde *Čengići - Zbornik Radova-*, editör Džemal Čengić, 283-301. Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir el-. *Ensâbu'l-eşrâf*. Edited by Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî. C. 4. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Čengić, Džemal, ed. *Čengići - Zbornik Radova-*. Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024.

Čengić, Džemal, ed. "Prilog 1: Porodično Stablo Čengića". İçinde *Čengići - Zbornik Radova-*, 429-33. Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024.

Čengić, Rešad, ve Haris Čengić. *Begovska Porodica Čengić u Doba Osmanske Vladavine*. Sarajevo: Udruženje Čengić, 2014.

Čengić, Senad. "Porodica Čengić od dolaska u Bosnu (1524-2024)". İçinde *Čengići - Zbornik Radova-*, editör Džemal Čengić, 17-170. Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024.

Čengić, Senad. "Zabilješka sa putovanja u Gornju Mezopotamiju prapostojbinu familije Čengić 7–15. oktobar 2023". İçinde *Čengići - Zbornik Radova-*, editör Džemal Čengić, 397-427. Sarajevo: Dobra Knjiga, 2024.

Çal, Halit. "Bosna-Hersek Üstikolina Şehri Çengiç Ocağı Mezar Taşları". İçinde 2020-2021 3–4. *Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu (Prof. Dr. Halit Çal Armağanı)*, editör Celil Arslan ve İbrahim Karaca, 9-30. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2022.

Danişmend, İsmâil Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 3. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Dede, Gizem. "Bursa Kent Müzesi Çengiç Beyleri'ne Ait Silah Koleksiyonu". Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2018.

Djurdjev, Branislav. "Bosna-Hersek". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 6:297-305. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Duraković, Nijaz. *Prokletstvo Muslimana*. 5. bs. Tuzla, 1998.

Emecen, Feridun. "Gülbahar Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 14:230-231. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Emecen, Feridun. "Selim I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 36:407-414. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.

Esen, Mehmet, ed. *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*. 1. bs. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Esen, Mehmet. "Alp Er Tunga'dan İsmail Aga Çengiç'e Ağıt Geleneği". İçinde *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, editör Mehmet Esen, 62-70. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Esen, Mehmet, ed. "Çengiçler Bursa'da". İçinde *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, 98-121. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Direktör Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. Altıncı Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Fekete, Lajos. "Arbeiten Der Grusinischen Orientalistik Auf Dem Gebiete Der Türkischen Und Persischen Paläographie Und Die Frage Der Formel 'Sözümüz'". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 7, sy 1 (1957): 1-20.

Gökbilgin, Tayyip. "Önsöz". İçinde *Çengiç Beyleri - Osmanlı Devrinde Bosna-Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd*, 8-16. İstanbul: Şehir Matbaası, 1960.

Gördük, Yunus Emre. "Eğil Emirliği'nin Kısa Tarihçesi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 35 (2014): 35. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Gördük, Yunus Emre. "Eğil Mirdâsî-Buldukânî Beyleri: Tarihî Seyrin Dönüm Noktaları ve Günümüze Ulaşan Şecere Metinleri Üzerine", içinde *Peygamberler, Krallar ve Beyler Diyarı Eğil*, editör: Oktay Bozan, Arafat Yaz ve Abdusselam Ertekin 174-78. Konya: Çizgi Kitabevi, 2025.

Gülensoy, Tuncer. *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, ts.

Hrvatska Enciklopedija. "Çengiçi". İçinde *Hrvatska Enciklopedija*, 4:224. Zagreb: Hrvatskog Izdavačkog Bibliografskog Zavoda, 1942.

Imamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod, 1997.

İbn Asâkir. *Tarîhu Dimaşk*. Editör Amr b. Garâme el-Umrevî. C. 53. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İnalcık, Halil. "Mehmed II", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 28:395-407. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

İsfahâni, Ebu Nuaym el-. *Hilyetü'l-Evliyâ*. C. 3. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1409.

İzzetbegović, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. 2. bs. Çeviren Alev Erkilet vd. İstanbul: Klasik, 2003.

Kamberović, Husnija. *Begovski Zemljišni Posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918 Godine*. Sarajevo, 2003.

Karabulut, Serdar. "Pir Mansur Bin Hasan'ul A'rec (XI -XII. Yüzyıllar Arası) Mutasavvıf-Diyarbakır". İçinde *Şark Ulemâsı*, editör İbrahim Baz, 5:465-76. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.

Karabulut, Serdar. *Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı*. İzmir: Altın Kalem Yayınları, 2013.

Kardaş, Demet, ve Hülya Ağın Haykır. "Hırvat yazar İvan Mažuranić'in 'İsmail Çengiç Ağa'nın Ölümü' adlı eserinde geçen Türkizmler üzerine bir araştırma". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 28 (2022): 102-13.

Kaya, Fahri. *Boşnak Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Kreşevlâković, Hamdi. *Çengiç Beyleri - Osmanlı Devrinde Bosna-Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd*. Çeviren İsmail Eren. Önsöz M. Tayyip Gökbilgin. İstanbul: Şehir Matbaası, 1960.

Merçil, Erdoğan. "Mirdâsiler". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 30:149-51. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Minorsky, Vladimir. "'Soyurghal' of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu (903/1498)". *Bulletin of the School of Oriental Studies* 9, sy 4 (1939): 927-60.

Muftić, Faruk. *Šeher Ustikolina*. Sarajevo: DES, 2006.

Oğuzoğlu, Yusuf. "Akkoyunlu Hizmetinden Osmanlı Bayraktarlığına: Balkanlara Kök Salan Çengiç Bey Ailesi". İçinde *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, editör Mehmet Esen, 14-16. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Oğuzoğlu, Yusuf. "Çengiçler'in Fırat Boylarından Bosna'daki Neretva'ya Uzanan Öyküsü". İçinde *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, editör Mehmet Esen, 26-49. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Oğuzoğlu, Yusuf. "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Belgrad Şehrinin Gelişmesine Osmanlı Düzeninin Katkıları (1526-1688)". İçinde *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, 1. bs, editör Alaattin Aköz vd., 101-32. Konya: Palet Yayınları, 2020.

Orhonlu, Cengiz, ve Göyünç, Nejat. "Has". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16:268-70. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.

Oruç, Hatice. "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı". *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 18 (2005): 249-71.

Ölmez, Mehmet. "Soyurgal". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 37:388-89. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.

Özkaya, Yücel. "Kaymakam". *İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25:84-85. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.

Öztuna, Yılmaz. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*. C. 5. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983.

Papp, Sándor. "Vasal". *İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42:531-34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Paydaş, Kazım. "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması". *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 39 (Güz 2006): 195-218.

Paydaş, Kazım. "Ak-Koyunlu Ahmet Bey ve Onun Osmanlı İdari Sistemini Ak-Koyunlu Devleti'nde Uygulama Çabası" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy 23/36 (2004): 205-212.

Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları-36 Osmanlı Padişahı*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1999.

Saito, Kumiko. "16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Timarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak". *Osmanlı Araştırmaları*, sy 51 (2018): 63-113.

Sıtkı Özkul, Banu. "Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549-1597 Yılları Arası)". Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2011.

Šišić, Ferdo Pl. "Pogibija Smail-Age Čengića". *Kolo* 4 (1908): 164-81.

Şahin, İlhan. "Çankırı". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 8:216-18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Şeref Han. *Şerefname-Kürt Tarihi*. Çeviren Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.

Şeref Hân. *Terceme-i Tevârîh-i Şeref Hân*. Çeviren Şem'î. Direktör Adnan Oktay. İstanbul: Nûbihar, 2016.

Tezcan, Turgay. "Çengiç Ailesi Silah Koleksiyonu". *İçinde Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, editör Mehmet Esen, 76-79. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Turan, Ömer. "Bosna'da Osmanlı Medeniyeti". İçinde *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, editör Mehmet Esen, 18-23. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Türkay, Cevdet. *Başbakanlık Arşivi Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969.

Woods, John E. *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*. 1. bs. Çeviren Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yayın A. Ş., 1993.

Zafer, Ayşenur Bilge. "Bosna'dan Bursa'ya Göçler". İçinde *Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, 1. bs, editör Mehmet Esen, 50-55. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kent Müzesi - Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.

Zlatar, Zdenko. *The Poetics of slavdom - The Mythopoeic Foundations of Yugoslavia*. Germany: Peter Lang, 2007.

İnternet Kaynakları

Anadolu Ajansı, "Aliya İzetbegoviç'in dava arkadaşı Hasan Çengiç ebediyete uğurlandı." <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aliya-izetbegovicin-dava-arkadasi-hasan-cengic-ebediyete-ugurlandi/2414982>

Bursa'da Bugün, "Bursa'da Çengiçlerin son temsilcisi Leyla İlova hayatını kaybetti." <https://www.bursadabugun.com/haber/bursa-da-cengiclerin-son-temsilcisi-leyla-ilova-hayatini-kaybetti-1560890.html>

Preporodinfo, "U Sarajevu predstavljjen zbornik radova 'Čengići': Priča o porodici je priča i o dijelu historije naše zemlje." <https://preporod.info/bs/article/58405/u-sarajevu-predstavljjen-zbornik-radova-cengici-prica>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Hasan Çengiç'in eşine tâziye telefonu." <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogandan-hasan-cengicin-esine-taziye-telefonu>